

บทที่ 4

มนุษย์กับธรรมชาติในทัศนะพุทธปรัชญา

มนุษย์กับธรรมชาติในทัศนะโดยทั่วไป

นักวิชาการในซีกโลกตะวันตกทางด้านธรรมชาติวิทยากล่าวว่า โลกนี้ปฏิวัติมาแล้ว 2 ครั้งคือ ครั้งที่ 1 เมื่อ 10,000 ปีมาแล้ว เรียกว่า การปฏิวัติเกษตรกรรม (Agricultural Revolution) ทำให้มนุษย์ตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่แล้วก็มีอารยธรรมเกิดขึ้น จนกระทั่งต่อมาเมื่อ 250 ปีที่แล้ว จึงมีการปฏิวัติครั้งที่ 2 เรียกว่า ปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) การปฏิวัติทั้ง 2 ครั้งมุ่งเป้าหมายไปยังตัวมนุษย์ คือการสร้างสรรค อารยธรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะการปฏิวัติครั้งที่ 2 มีเป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาโดยเฉพาะ การพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development) การอยู่ดีกินดี (Good Life) ความสะดวกสบายอันเป็นความสุขที่มีวัตถุเป็นตัวรองรับ การปฏิวัติอุตสาหกรรมใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นเครื่องมือ และธรรมชาติแวดล้อมเป็นตัวปัจจัย

แต่ขณะนี้ การปฏิวัติครั้งที่ 2 ยังขยายไปไม่ทันทั่วโลก มนุษย์ก็ประสบปัญหา ร้ายแรงคือวิกฤติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งนักนิเวศวิทยาเรียกร้องให้ปฏิวัติ ครั้งที่ 3 โลกถูกครอบงำโดยระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในรูปแบบใหม่ โดยมีเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ รวมทั้งอาศัยสภาพโลกาภิวัตน์ (Globalization) เป็นกลไกสำคัญในการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และใหญ่โต เมื่อระบบเศรษฐกิจมีอิทธิพลสูงก็ครอบงำการเมืองและสนับสนุนประชาธิปไตย แนวเสรีนิยม ส่วนสังคมก็สร้างวัฒนธรรมบริโภคนิยม (Consumerism) เพื่อความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจ เน้นการผลิตและบริโภคในปริมาณมากโดยการใช้เทคนิคการโฆษณาชวนเชื่ออย่างแยบยล อาศัยระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการควบคุมความคิดความอ่านของคนในสังคม

การพัฒนาไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายที่ว่า “เพื่อการมีชีวิตที่ดี” (Good Life) หรือ “ความสุขของมหาชน” (The great happiness for the great number) แต่ผลกลับตรงกันข้าม กล่าวคือ กลุ่มคนเพียงหยิบมือได้รับประโยชน์ ส่วนคนจำนวนมากอดอยากยากจน พึ่งตนเองไม่ได้ โดยเฉพาะชนชั้นกลางและชั้นล่างของสังคม คนรวยยิ่งรวยขึ้น คนจนกลับยิ่งจนลง ตกดีศรีความเป็นมนุษย์ถูกลดต่ำที่สุดในประวัติอารยธรรมมนุษย์ ยิ่งพัฒนากี่ยิ่งเพิ่มช่องว่างระหว่างชนชั้นมากยิ่งขึ้นไปทุกที มนุษย์ประสบปัญหาจากกระแสการวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงของโลกอันเป็นผลมาจากสิ่งที่มนุษย์เรียกว่า “การพัฒนา” จากน้ำมือของมนุษย์เอง สร้างผลกระทบอย่างรุนแรงไปทั่วทุกบริเวณของโลก อันได้แก่ โลกธรรมชาติสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศ เพราะความต้องการทรัพยากรที่มากขึ้น ๆ เพื่อผลผลิตของระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งขยะจากกระบวนการผลิต และผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้น เช่น ก๊าซพิษต่าง ๆ มลพิษจากสารเคมี โลหะ และกัมมันตรังสี เป็นต้น ผลกระทบต่อมนุษย์เองทั้งปัญหาต่อสุขภาพร่างกาย และการสูญเสียอิสรภาพทางวิญญาณ ไม่สามารถอยู่ดีมีสุขได้เองโดยลำพัง แต่ชีวิตขึ้นต่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ ปัญหาต่าง ๆ รุนแรงขึ้น จนโลกมนุษย์ต้องพิจารณาทบทวนกระบวนการพัฒนากันใหม่ ดังที่พระธรรมปิฎกสรุปว่าการพัฒนาที่ผ่านมาแล้วยัง ผิดพลาด 2 ส่วนคือ ความผิดพลาดของการพัฒนา (failure of development) และความผิดพลาดในการจัดการสิ่งแวดล้อม (failure in the management of our environment) ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาหลัก ๆ 3 ประการคือ

1. ปัญหาทรัพยากรร่อยหรอ (Depletion)
2. ปัญหามลภาวะ (Pollution)
3. ปัญหาประชากร (Population) (พระธรรมปิฎก, 2539 : 66)

ความผิดพลาดดังกล่าว เกิดจากหลักการที่มนุษย์ใช้เป็นฐานในการมองที่จะนำไปสู่ความเข้าใจ ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างหลักการพัฒนากับผลที่ต้องการ

มนุษย์ตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น และเริ่มต้นตัวเองจริงจังที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นมาเป็นเวลากว่า 20 ปี เมื่อองค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์ (United Nations Conference on the Human Environment) ที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน ในปี ค.ศ. 1972 และหลังจากนั้นก็มีการจัดการประชุมใหญ่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโลก คือการประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกครั้งที่ 1 (Earth Summit)

ที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ในปี ค.ศ. 1992¹ และการประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกครั้งที่ 2² (Earth Summit) ที่กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกาในเดือนมิถุนายน 1997 และล่าสุดได้แก่การประชุมสภาวะอากาศโลกที่กรุงเกียวโตประเทศญี่ปุ่น ในวันที่ 8-12 ธันวาคม 1997³

แต่สถานการณ์ของโลกก็หาได้ดีขึ้นไม่ ดังที่เลสเตอร์ บราวน์ (Lester Brown) นักนิเวศวิทยา ประธานสถาบันจับตาสภาวะโลก (Worldwatch Institute) ได้เขียนรายงานไว้ตอนหนึ่งว่า

“แต่ว่าโดยรวม แนวโน้มด้านสภาพแวดล้อมของโลกทำให้เกิดความมั่นใจไม่ ระหว่างเวลา 20 ปี นับแต่การประชุมที่สต็อกโฮล์ม เป็นต้นมา สุขภาพของโลกได้เสื่อมลง ๆ อย่างน่ากลัวอันตราย”

(เลสเตอร์ อาร์ บราวน์, 1992 : 174)

บราวน์กล่าวว่า มนุษย์เป็นสาเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาวะธรรมชาติทางกายภาพของโลกและชั้นบรรยากาศ (Biosphere) เช่น เรื่องของดินฟ้าอากาศ ฤดูกาล บราวน์ทำนายผลจากการคำนวณทางคณิตศาสตร์ว่า ในปี ค.ศ. 2050 คือปีของหายนะ เมื่อประชากรโลกจะอยู่ระหว่าง 10 พันล้านคนถึง 12 พันล้านคน จะมีการขาดแคลนทรัพยากรและสิ่งเอื้อต่อการดำรงอยู่ของชีวิตลงไปอย่างมาก เป็นต้น

¹การประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกครั้งที่ 1 (Earth Summit) ที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ในปี ค.ศ. 1992 มีประเทศสมาชิกเข้าร่วมประชุม 153 ประเทศ ลงนามประกาศหลักการแห่งสิ่งแวดล้อมและแผนปฏิบัติการสำหรับทศวรรษ 1991-1999 และศตวรรษที่ 21 เรียกว่า Agenda 2 และลงนามในสนธิสัญญา 2 ฉบับว่าด้วยการป้องกันแก้ไขปัญหามลพิษโลกสูงขึ้น (global warming) และว่าด้วยการอนุรักษ์สภาพหลากหลายทางชีวภาพของโลก (biological diversity)

²การประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกครั้งที่ 2 (Earth Summit) เมื่อเดือนมิถุนายน 1997 ที่กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา มีประเทศสมาชิกเข้าร่วมประชุม 173 ประเทศ

³การประชุมสภาวะอากาศโลกที่กรุงเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ในวันที่ 8-12 ธันวาคม 1997 เพื่อลดปริมาณก๊าซเรือนกระจกในปัจจุบัน ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้อุณหภูมิของโลกร้อนขึ้น ให้มีปริมาณเท่ากับก๊าซเรือนกระจกที่มีในปี 1990

ว่า น้ำจืด น้ำดื่ม น้ำใช้ทางการเกษตรไม่พอใช้ หน้าดินนั้นหากสูญเสียไปด้วยอัตราที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

เช่นเดียวกับเจมส์ เลิฟล็อก (James Lovelock) นักนิเวศวิทยาชาวอังกฤษเจ้าของทฤษฎีไกอา (Gaia Hypothesis) ที่มองโลกอย่างเป็นองค์รวม (Holistic) กล่าวว่า มนุษยชาติอาจพบความหายนะภายใน 100 ปี หรือแม้แต่ 50 ปี หรือ 25 ปีก็เป็นได้ หากเรายังทำลายธรรมชาติด้วยอัตราที่เป็นอยู่ต่อไปโดยไม่หยุดเลย (James Lovelock, Feb. 1975 quoting in Posman, 1994 : 142-146)

ในเดือนตุลาคม ปี 1995 คณะทำงานที่ติดตามสภาพการเปลี่ยนแปลงลมฟ้าอากาศโลกนานาชาติหรือไอพีซีซี (Intergovernmental Panel of Climatic Changes) ที่องค์การสหประชาชาติได้จัดตั้งขึ้นประกอบด้วยนักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงจากประเทศต่าง ๆ กว่า 100 ประเทศ รวม 3,000 คน ก็ได้เสนอรายงานไปยังสหประชาชาติที่อาจนับว่าเป็นเอกสารทางวิชาการและทางการที่สำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในด้านของดินฟ้าอากาศโลกเท่าที่เคยมีมา และเป็นรายงานที่ระบุอย่างชัดเจนว่า จากการศึกษาละเอียดรอบด้าน การเสื่อมสลายของสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน่าจะเกิดจากมนุษย์กับการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจเป็นส่วนที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะต่อดินฟ้าอากาศและอุณหภูมิ ทำให้โลกร้อนขึ้นอย่างต่อเนื่อง และภายในอนาคตอย่างช้าก่อนสิ้นศตวรรษที่จะมาถึงนี้ ผลกระทบจะมีความรุนแรงอย่างที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน และส่วนมากจะเป็นการสายเกินไปหรือไม่ก็เป็นการสูญเสียอย่างถาวรแก้ไขกลับคืนอีกไม่ได้ เป็นต้นว่าปรากฏการณ์เรือนกระจก (Green House Effect) ที่เป็นผลโดยตรงของก๊าซคาร์บอนที่เกิดขึ้นจากการเผาซากฟอสซิลน้ำมันและถ่านหินกับการตัดไม้ทำลายป่า รวมกันแล้วให้คาร์บอนไดออกไซด์ราว 7,000 ล้านตัน ออกไปสู่ชั้นบรรยากาศในแต่ละปี

นอกจากนี้ก็มีก๊าซมีเทนจากการเผาป่าเผาหญ้า และก๊าซเรือนกระจกอื่น ๆ ที่ลอยอยู่ในชั้นบรรยากาศ ทำให้แสงแดดสามารถผ่านเข้ามาได้ แต่รังสีความร้อนไม่สามารถแผ่ออกไปได้ และหวนกลับคืนมาทำให้ผิวโลกร้อนขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะนี้อุณหภูมิของโลกที่สูงได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องถึง 1 องศาเซลเซียส ซึ่งสูงที่สุดในรอบ 600 ปี และอาจจะสูงถึง 2 องศาในทศวรรษ 2050 และระหว่าง 3 หรือ 4 องศาเมื่อใกล้สิ้นศตวรรษ ผู้เชี่ยวชาญด้าน

ปรากฏการณ์เรือนกระจกรายงานว่า ทุก ๆ 10 ปี เราได้ทำให้อุณหภูมิโลกสูงขึ้น 1 องศาเซลเซียส

สภาพโลกที่ร้อนขึ้นเช่นนี้จะทำให้น้ำแข็งที่ขั้วโลกละลาย ทำให้อุณหภูมิในทะเลและมหาสมุทรสูงขึ้นตั้งแต่ 3-4 ฟุตขึ้นไป เกิดสภาวะน้ำท่วมถาวรขึ้นในบริเวณที่ลุ่มต่ำของโลก โดยเฉพาะบริเวณปากน้ำของแม่น้ำสายใหญ่ ๆ ในภูมิภาคที่เป็นเขตร้อน

ดังนั้น หลังจากที่มีรายงานของคณะทำงานไอพีซีซีออกมาในปลายปี 1995 นักวิชาการส่วนหนึ่งซึ่งอาจเป็นส่วนมากของโลกจึงเชื่อว่ามนุษย์คือตัวการ ตัวก่อเหตุสำคัญที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านดินฟ้าอากาศ และอุณหภูมิ ทำให้โลกร้อนขึ้น จนกระทั่งระดับน้ำในทะเลสูงขึ้นเพราะการละลายของน้ำแข็ง ซึ่งมีหลักฐานว่าละลายบ้างแล้วจริง ๆ ตั้งแต่ปี 1994 ดังนั้นก็เป็นไปได้ที่จะเกิดน้ำท่วมดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่ในอีกด้านหนึ่งหากว่าอุณหภูมิโลกสูงอย่างต่อเนื่องไประยะหนึ่งหรือมีกลไกอื่นมาเสริม เช่นเรื่องของกระแสความร้อนกัลฟ์สตรีม ที่อาจจะหยุดชะงักหรือเปลี่ยนแปลงไปเมื่ออุณหภูมิของมหาสมุทรสูงอย่างต่อเนื่องนาน ๆ หรือกลไกอย่างอื่นที่เป็นไปตามทฤษฎีของเฟร็ด ชิงเกอร์ แห่งมหาวิทยาลัยเวอร์จิเนีย ที่อธิบายว่าอุณหภูมิที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้ฝนจะไปตกทางซีกโลกเหนือแทบทั้งหมด ซึ่งแน่นอนว่าฝนจะตกลงมาเป็นหิมะ ทำให้น้ำแข็งมีปริมาณมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นมีเกลชีเอชันไหลปลาลงมาทางตอนล่าง นั่นก็อาจทำให้เกิดโลกสภาพยุคน้ำแข็งย่อยหรือที่เรียกว่ายังเกอร์ไดรอาส (Younger Dryas Ice Age) ได้

นั่นเป็นเรื่องของอุณหภูมิที่เกิดจากปรากฏการณ์เรือนกระจก ที่เป็นผลของก๊าซที่เข้าไปในชั้นบรรยากาศ แล้วทำให้โลกร้อนขึ้นในรอบ 120 ปีที่ผ่านมา พร้อม ๆ กันนั่นเองในช่วงหลังปี 1994 มาแล้ว ก็มีบางคนพบว่าที่ขั้วโลกได้มีน้ำแข็งละลายออกมามาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จนกระทั่งมีรายงานที่ยังไม่รับรองเป็นทางการว่า ทางเกาะแก่งบางแห่งในแอนตาร์กติก มีระดับน้ำทะเลสูงขึ้นถาวรหลาย 10 เซนติเมตร แต่หลังจากปี 1994 นักวิทยาศาสตร์ก็เริ่มสังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงของลมฟ้าอากาศไปอีกทางหนึ่ง ส่วนหนึ่งอาจมาจากถ้ำถ้ำน้ำพุร้อนภูเขาไฟพินาตุโล ที่ระเบิดลอยขึ้นไปในชั้นบรรยากาศได้ตกกลับลงมาสู่โลกหมดแล้ว ถ้ำถ้ำน้ำพุร้อนของการระเบิดที่ไปบดบังแสงอาทิตย์ได้ทำให้โลกเย็นลงไป 3 ปีกว่านั้นจบสิ้นลงแล้ว ดังนั้นปลายปี 1993 เป็นต้นมา จึงเกิดมีพายุไซโคลน มีไต้ฝุ่นมากมายเป็นพิเศษ ที่อเมริกา มี "ไซโคลนนอกเขตร้อน" ติดต่อกันถึง 1,381 ลูกในปีนั้น และเกิดพายุที่นำฝนตกหนัก

และรุนแรงมาที่ออสเตรเลียในปีเดียวกัน ทำให้เกิดภาวะน้ำท่วมหนัก ในยุโรปก็เกิดน้ำท่วม และตามมาด้วยอากาศที่หนาวจัดยาวนานทางตอนเหนือของยุโรป และอเมริกาใน 2 ปี ต่อมา

ล่าสุดในปี ค.ศ. 1997 นี้ ปรากฏการณ์ความแปรปรวนของธรรมชาติที่สร้างความ สั่นสะเทือน และส่งผลกระทบต่อทั่วโลก คือปรากฏการณ์เอล นีโญ⁴ (El Nino) กับลานีญา⁵ (La Nina) นักภูมิศาสตร์บรรยายภาคกล่าวว่า ปี ค.ศ. 1998 เป็นปีที่ร้อนที่สุดในโลก อุณหภูมิเพิ่มขึ้นจากปี 1997 0.5 องศาเซลเซียส การที่โลกร้อนขึ้น ส่งผลให้เกิดความแปร ปรวนของฤดูกาล เกิดพายุใหญ่ น้ำท่วมฉับพลัน เกิดคลื่นความร้อน ทำให้มีวันที่อากาศ ร้อนจัดยาวนาน และเกิดความแห้งแล้ง ในสองทศวรรษข้างหน้า ความแห้งแล้งจะก่อให้เกิด การขาดแคลนน้ำจืด น้ำดื่ม น้ำใช้อย่างแน่นอน ความร้อนที่ผิวโลกจะทำให้หน้าดินที่มี น้อยและบางลงจากที่ถูกน้ำฝนพัดลงทะเลเพราะป่าที่หมดไป ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ แดกกระแหง ไร้ผลผลิตทางการเกษตรมากยิ่งขึ้นไปอีก นอกจากนี้ยังมีเรื่องโรคระบาด โรค เมืองร้อนที่จะแพร่กระจายไปทั่ว แม้ในเขตที่เคยหนาวจัด ทั้งนี้ อาจรวมถึงความเป็นไปได้ ของการระบาดและความตายกะทันหันของคนจำนวนมากในระยะสั้น ๆ เช่น จากไข้ ภัยโรค ไข้หวัดใหญ่ หรืออีโบล่า เป็นต้น

⁴ เอลนีโญ (El Nino) เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่กระแสน้ำอุ่นไหลผิดปกติ คือแทนที่จะไหล ไปทางทิศตะวันตกถึงออสเตรเลีย กลับไหลย้อนกลับเข้าหาชายฝั่งทวีปอเมริกา ตั้งแต่บริเวณรัฐแคลิฟอร์เนียใน อเมริกา ผ่านชายฝั่งประเทศเปรู เอกวาดอร์ ความผันผวนของกระแสน้ำอุ่นมีผลต่อสภาพอากาศ และระบบ นิเวศวิทยาของโลก เป็นลูกไฟ เมื่อกระแสน้ำอุ่นจำนวนมากเคลื่อนตัวผ่านไปทางใด อุณหภูมิของชั้น บรรยากาศเหนือผิวน้ำก็เกิดการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนตัวของลมแปรปรวน ก่อให้เกิดภัยธรรมชาติในรูปของ พายุ ฝนตกหนัก เมฆหนา หมอกทึบ และความแห้งแล้ง เหตุการณ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นประมาณสองครั้งในทุก ๆ 10 ปี แต่ระยะห่างของช่วงเวลาที่เกิดขึ้นจะไม่เท่ากัน ระยะเวลาที่เกิดแต่ละครั้งจะกินเวลา 12-24 เดือน

⁵ ลานีญา (La Nina) เป็นความแปรปรวนของธรรมชาติในทิศทางตรงกันข้ามกับเอลนีโญ เป็น ภาวะที่ทำให้โลกเย็นลง (Cold Event) ซึ่งมักจะเกิดตามหลังเมื่อกระแสน้ำอุ่นไหลผ่านไป อุณหภูมิบริเวณนั้นจะ เริ่มเย็นลง มีกิจกรรมตัวของไอน้ำปริมาณมาก ทำให้เกิดฝนตกหนัก

(<http://www.pmel.noaa.gov/toga-tao/el-nino/home.html>) วารสารสารคดี โลกใบใหญ่
จ.157 : 22 ปีที่ 14 เดือน มี.ค. 40 World Wide Web Nature)

นักนิเวศวิทยา กล่าวว่า ขณะนี้เราเดินทางมาถึงวาระที่จะต้องทำการปฏิวัติครั้งที่ 3 ของโลก คือการปฏิวัติทางสภาพแวดล้อม (Environmental Revolution) ซึ่งเป็นการก้าวสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) การปฏิวัติครั้งที่ 3 นี้ จะเป็นการปฏิวัติครั้งยิ่งใหญ่ และต้องใช้เวลารวดเร็วมาก ถ้าทำไม่สำเร็จภายใน 2-3 ทศวรรษ โลกจะถึงกาลพิनाศ ดังที่เลสเตอร์ บราวน์ กล่าวว่า “เราต้องสร้างโลกที่ยั่งยืนให้ได้ภายใน 40 ปีข้างหน้า ถ้าเราไม่สามารถทำได้ในเวลานั้น ความเสื่อมทำลายของสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจจะก่อให้เกิดปัญหาจนไม่สามารถกู้สภาพให้โลกกลับมาเหมือนเดิมได้ (เลสเตอร์ อาร์ บราวน์, 1992 : 142)

จากการคาดคะเนหรือการประเมินของนักคิด นักวิทยาศาสตร์ หรือกลุ่มนักวิชาการชั้นนำของโลก ต่างก็ให้คำทำนายที่เหมือน ๆ กันว่า ด้วยอัตราการทำลายธรรมชาติที่เป็นอยู่ สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศของโลกล่มสลายหรือพินาศลงแทบหมดสิ้น ก่อนสิ้นศตวรรษที่ 21 นี้ อย่างแน่นอน (James Lovelock, 1975 Rice Odell, 1980) ที่ว่าความพินาศนั้นเป็นอย่างไร? คำตอบก็คือ เมื่อธรรมชาติสูญเสียคุณภาพ ธรรมชาติก็พยายามปรับตัวเข้าสู่คุณภาพตามเดิม การที่ธรรมชาติพยายามปรับตัวเข้าสู่คุณภาพนี้ ก็อาจแสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มนุษย์ไม่พึงปรารถนา เพราะทำให้มนุษย์เดือดร้อนและเป็นทุกข์ เช่น อุณหภูมิโลกร้อนขึ้น สภาพอากาศวิปริตแปรปรวน เช่น ปรากฏการณ์เอลนีโนที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะในระยะยาวธรรมชาติจะต้องปรับตัว กลับเข้าสู่คุณภาพได้เสมอ เมื่อธรรมชาติปรับตัวเข้าสู่คุณภาพได้ในที่สุด คุณภาพนี้อาจจะเป็นคุณภาพที่ไม่มีมนุษย์อยู่ในระบบของธรรมชาติก็ได้ ทั้งนี้เพราะธรรมชาติมีอยู่โดยตัวของมันเอง และมีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีมนุษย์ เช่นเดียวกับที่ ธรรมชาติของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และเอกภพต่าง ๆ ที่มีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีมนุษย์

ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาที่ผิดพลาดนั้น มิใช่เป็นเพียงเรื่องของสภาพความเป็นไปที่ปรากฏเป็นรูปธรรมในปัจจุบันเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของอารยธรรมทั้งหมดของมนุษย์ที่มีภูมิธรรม ภูมิปัญญา เป็นรากฐานของอารยธรรมนั้น ดังนั้นแนวความคิดหรือทัศนคติหรือโลกทัศน์ของมนุษย์ จึงเป็นรากฐานสำคัญที่ส่งผลขึ้นปฏิบัติการของมนุษย์ต่อธรรมชาติ และส่งผลสะท้อนกลับที่ธรรมชาติจะเป็นผู้ตัดสินว่าคุณภาพของธรรมชาตินั้นมีมนุษย์อยู่ร่วมด้วยหรือไม่

การแก้ปัญหาวิกฤติของโลกธรรมชาติและปัญหาของโลกมนุษย์จึงต้องไปแก้รากฐานทางความคิด จิตใจ ของมนุษย์ เพราะเป็นแบบแผนการคิดหรือทัศนคติพื้นฐานของมนุษย์ที่มีต่อชีวิตและโลก ซึ่งเรียกว่า “กระบวนทัศน์” (Paradigm) อันเป็นรากฐานให้กับระบบคุณค่าตลอดจนวิถีการประพฤติปฏิบัติ ดังนั้นสิ่งที่นักนิเวศวิทยาเรียกว่า การปฏิวัติครั้งที่ 3 จึงเป็นการปฏิวัติกระบวนทัศน์อย่างถอนรากถอนโคน ด้วยสันติวิธีอย่างรวดเร็วทันทั่วทั้ง การศึกษา ค้นหาคำตอบของปัญหา คือทัศนคติและท่าทีของมนุษย์ต่อธรรมชาติของอารยธรรมหลัก ๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้มองเห็นช่องทางของการแก้ปัญหา เพราะการเข้าใจเหตุปัจจัยได้ชัดเจนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการแก้ปัญหา

ดังกล่าวมาแล้ว ทัศนคติของมนุษย์ต่อธรรมชาติได้ก่อให้เกิดการประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ จึงจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มตามแนวความคิดได้ดังนี้

ทัศนคติ “มนุษย์คือศูนย์กลางของสรรพสิ่ง” (Homocentrism หรือ Anthropocentrism)

ทัศนคติ มนุษย์คือธรรมชาติหรือนิเวศนิยม (Ecologism)

1. ทัศนคติ “มนุษย์คือศูนย์กลางของสรรพสิ่ง” (Homocentrism หรือ Anthropocentrism) คือทัศนคติที่ถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลกและจักรวาล สิ่งทั้งหลายมีไว้เพื่อมนุษย์ มนุษย์มีความสามารถที่จะพิชิต ครอบครอง และจัดการกับโลกธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ หรือเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์

ทัศนคติดังกล่าว เป็นตัวกำหนดท่าทีของมนุษย์ต่อธรรมชาติ 2 แบบคือ
ท่าทีทรราช (Despotism Position)

ท่าทีผู้ทำหน้าที่ดูแลแทนพระเจ้า (Stewardship)

ท่าที “ทรราช” (Despotism Position) “มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกธรรมชาติเป็นเสมือนความสัมพันธ์ระหว่างเจ้า “ทรราช” (มนุษย์) กับ “บ่าว” (โลกธรรมชาติ)” (เนื่องน้อย บุญเนตร, 2537 : 8) มนุษย์มองตัวเองว่าเป็นเจ้าเหนือโลกธรรมชาติซึ่งมีอยู่เพื่อสนองประโยชน์ และรับใช้จุดหมายของมนุษย์เท่านั้น มนุษย์มีสิทธิในการถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติ โลกธรรมชาติมิได้มีคุณค่าภายในตัวเอง แต่เป็นเพียงเครื่องมือที่มนุษย์ใช้เพื่อนำไปสู่จุดหมายของมนุษย์

แนวความคิดที่ถือว่าเป็นการเริ่มต้นของทัศนะที่มองว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของคุณค่าทั้งปวง ได้แก่ ทัศนะของโปรทาโกอรัส (Protagoras, 480-410 ก่อน ค.ศ.) ที่ว่า “มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง” (Man is the measure of all things) แม้ว่าสำนักทางปรัชญาของกรีกและโรมันหลายสำนักจะมีลักษณะธรรมชาตินิยม กล่าวคือมีท่าทีโอบอุ้มโลกธรรมชาติดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 2 เช่น แนวความคิดจักรวาลวิทยา (Cosmology) ของเฮเลส เรื่องจักรวาลที่มีพลังชีวิต ว่าสิ่งทั้งปวงเต็มไปด้วยทวยเทพ แม้เหล็กก็เป็นสิ่งมีชีวิต เพราะมันมีอำนาจทำให้เหล็กเคลื่อนไหวได้ แนวความคิดของเฮราคลิตุส (Heraclitus) ที่มองโลกเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา (จันงศ์ ทองประเสริฐ, 2533 : 63) ความคิดของสำนักไพธากอรัส (Pythagorus, 572-497 ก่อน ค.ศ.) เรื่องความเกี่ยวโยงของมนุษย์และสัตว์ การยอมรับว่าความเจ็บปวดของสัตว์มีความสำคัญทางศีลธรรมในความคิดของสำนักเอพิคิวเรียน (Epicureans, 341-270 B.C.) หรือลักษณะความเชื่อของภูมิปัญญากรีก-โรมันในศาสนาแบบพหุเทวนิยม คือมีเทพเจ้ามากมายหลายรูปแบบสิงสถิตอยู่ทั่วไปในโลกธรรมชาติ ทั้งมหาสมุทร ภูเขา ต้นไม้ สัตว์ มนุษย์ หรือคนครึ่งสัตว์ (สฟิงซ์)

แต่ความคิดที่มีอิทธิพลต่อรากฐานทางภูมิปัญญาของอารยธรรมตะวันตกในยุคต่อมา กลับเป็นปรัชญากรีกสมัยภูมิธรรม (classic age) อันได้แก่ ความคิดของโสเครติส (Socrates พ.ศ. 73-144) เพลโต (Plato พ.ศ. 116-196) อริสโตเติล (Aristotle, พ.ศ. 249-277) ศาสนายิว และศาสนาคริสต์

แนวความคิดของโสเครติส และเพลโตมีลักษณะเป็นทวินิยม (dualism) กล่าวคือเชื่อว่ามนุษย์ซึ่งประกอบด้วยร่างกายและวิญญาณนั้น วิญญาณคือสิ่งแท้จริงของมนุษย์ ร่างกายเป็นแต่เพียงที่อาศัยชั่วคราว วิญญาณจึงเป็นคนละส่วนกับร่างกายและสำคัญกว่า เป็นการแบ่งแยก “ตัวตน” อันเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดแบบแยกส่วน ทั้งนี้เพราะแนวคิดดังกล่าวมิใช่เพียงแบ่งแยกตัวตนและแบ่งระดับคุณค่าเฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นทวินิยมที่แบ่งจิตออกจากโลกสสารทั้งหมดอีกด้วย ซึ่งจะเห็นได้ ทฤษฎีแบบของเพลโตที่เชื่อในความเป็น “โลกอื่น” ว่ามีความสมบูรณ์และเป็นจริงในตัวมันเอง หลักทางระเบียบและศีลธรรม เช่น ความดี ความงาม ความยุติธรรม ฯลฯ ต่างก็เป็นแบบซึ่งมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในตัวเอง เป็นแม่บทที่ทำให้โลกมนุษย์มีค่าต่าง ๆ เหล่านี้ได้ ค่าเหล่านี้มีอยู่มาแต่

เดิม มิใช่สิ่งที่มนุษย์คิดขึ้นหรือตั้งขึ้นมา แต่มนุษย์ก็สามารถค้นพบค่าเหล่านี้ได้โดยอาศัย เหตุผล

สำหรับความคิดของอริสโตเติล แม้จะแตกต่างกับเพลโตในหลายประเด็น แต่อริสโตเติลก็เชื่อว่าเหตุผลเป็นสาระของมนุษย์ ที่ทำให้มนุษย์ต่างไปจากสัตว์และสิ่งอื่น และปรัชญาตะวันตกยุคต่อมานำไปตีความเน้นให้ชัดเจนขึ้นว่า มนุษย์เท่านั้นเป็นสิ่งที่มีความ ปัญญา และรู้จักใช้เหตุผล ความสามารถทางเหตุผลของมนุษย์มีได้เพียงแต่จะทำให้มนุษย์ต่างจาก สิ่งอื่นในโลกธรรมชาติในด้านข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่ยังทำให้มนุษย์ต่างจากสิ่งอื่นในด้าน คุณค่าด้วย “ตัวตน” ของมนุษย์ถูกแยกออกจากโลกธรรมชาติด้วยความสามารถนี้

ศาสนายิวและศาสนาคริสต์ เป็นรากฐานสำคัญอีกประการหนึ่งของท่าทีทรวาซ ในภูมิปัญญาตะวันตก ซึ่งพิจารณาได้จากจักรวาลวิทยาของศาสนายิวและศาสนาคริสต์ที่ ปรากฏในคัมภีร์พันธสัญญาเดิม (Old Testament) และการตีความจากบทปฐมกาล (Genesis) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้า มนุษย์ และโลกธรรมชาติไว้ 2 แนวทาง คือ

ในบทที่ 1 ของ Genesis กล่าวว่า “พระเจ้าทรงตรัสว่า ให้เราสร้างมนุษย์ใน ฉายาของเรา ให้ครอบครองฝูงปลาในทะเล ฝูงนกในอากาศ และฝูงสัตว์ให้ปกครองแผ่นดิน ทั่วไป และสัตว์ต่าง ๆ ที่เลื้อยคลานบนดิน” (ปฐมกาล 1 : 26 quoting in Pojman, 1994 : 7) และในบทที่ 2 ของ Genesis “มนุษย์ผู้ชายถูกสร้างขึ้นในฉายาของพระเจ้า หลังจากนั้นพระเจ้าได้สร้างสวนอีเดนพร้อมด้วยพืชพันธ์และสัตว์ทั้งหลาย สุดท้ายก็คือมนุษย์ ผู้หญิง... สัตว์ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์สำหรับมนุษย์ และอาดัมเป็นผู้ตั้งชื่อสัตว์เหล่านี้” (ปฐมกาล 2 : ข quoting in Pojman, 1994 : 7)

นักวิชาการตะวันตกหลายคนต่างมีความเห็นตรงกันว่า ศาสนายิวและศาสนา คริสต์ เป็นรากฐานสำคัญของทัศนะ “มนุษย์คือศูนย์กลางของสรรพสิ่ง” มนุษย์เป็นศูนย์กลางของคุณค่าทั้งปวง สิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์จะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อนำประโยชน์มาสู่มนุษย์ เช่น ทัศนะของ ลินน์ ไวท์ (Lynn White, 1907-1987) นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันที่แสดงไว้ใน บทความเรื่อง “รากฐานทางประวัติศาสตร์ของวิกฤติการณ์ทางด้านนิเวศวิทยา” (The Historical Roots of Our Ecological Crisis) (Lynn White, 1967 : 1203-120a7 quoting in Pojman, 1994 : 9-14)

ทัศนะของปีเตอร์ ซิงเงอร์ (Peter Singer) นักปรัชญาชาวอังกฤษ ในบทความเรื่อง “สรรพสัตว์ย่อมมีความเท่าเทียมกัน” (All Animals are Equal) (Peter Singer, 1976 quoting in Pojman, 1994 : 33-39) และทัศนะของ คลีฟ พอนดิง (Clive Ponting) ที่ปรากฏในหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์โลกสีเขียว” (Green History of the World) ว่าโลกตะวันตกได้ใช้ความคิดนี้จัดการกับธรรมชาติมาเป็นเวลา 2,000 กว่าปีแล้ว

พอนดิง ที่ให้เห็นว่าทัศนะที่มองมนุษย์เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งของปรัชญากรีก อนุกรมวิธาน และอิทธิพลของศาสนายิว และศาสนาคริสต์ นี้ขยายให้เห็นท่าทีที่ทรราชชัดเจนขึ้นในยุคกลางเมื่อนักเทววิทยาทางคริสต์ศาสนา

เซนต์ออกัสติน (St. Augustine, 353 - 430) เชื่อว่าจิตวิญญาณของมนุษย์มีศักยภาพที่จะรอดพ้นบาป (salvation) และไปสู่อาณาจักรพระเจ้า (The City of God) ในโลกหน้าได้ เป็นจุดหมายสูงสุดของมนุษย์ ชีวิตในโลกนี้ของมนุษย์เป็นเพียงทางบำเพ็ญบุญเพื่อเข้าถึงพระเจ้าเท่านั้น มนุษย์จึงมีฐานะเหนือสิ่งอื่น ๆ ในโลก แนวคิดดังกล่าวเรียกว่า แนว ความคิดแบบคริสต์เตียน (Christianity) ซึ่งเซนต์โทมัส อควินัส (St. Thomas Aquinas, 1225-1274) กล่าวไว้ว่า สรรพสิ่งล้วนมีลำดับชั้นที่แน่นอน จากสิ่งที่มีความสำคัญน้อยที่สุดไปจนถึงพระเจ้าซึ่งเป็นสิ่งสูงสุด จากแนวคิดดังกล่าวจึงอาจจัดลำดับความสูงต่ำของความสำคัญและคุณค่าทางจริยศาสตร์ได้ดังนี้

1. พระเจ้า ทรงเป็นสิ่งสัมบูรณ์ (Absolute) มีสภาวะและสถานภาพเหนือพ้น (transcendent)
2. มนุษย์ เป็นสิ่งเดียวในโลกที่พระเจ้าสร้างขึ้นในฉายาของพระองค์
3. โลกธรรมชาติ เป็นสิ่งสร้างของพระเจ้า ทรงสร้างโลกจากความว่างเปล่า สาระของโลกธรรมชาติคือสสาร

ความสัมพันธ์ทั้ง 3 จัดลำดับชั้นตามลำดับคือ พระเจ้าอยู่เหนือมนุษย์ มนุษย์อยู่เหนือโลกธรรมชาติ เนื่องจากมนุษย์ถูกสร้างในฉายาของพระเจ้า มนุษย์จึงมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสิ่งอื่น ๆ คือ มนุษย์มีจิตหรือวิญญาณซึ่งเป็นออสสาร มนุษย์จึงเป็นสิ่งที่มีความคุณค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) ส่วนสิ่งอื่นในโลกธรรมชาติไม่มีคุณค่าในตัวเอง จะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ ทัศนะดังกล่าวถูกตอกย้ำให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อได้รับอิทธิพลจากภูมิปัญญากรีก-โรมันยุคอนุกรมวิธาน ในเรื่องความมีเหตุผลของมนุษย์

การมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในศตวรรษที่ 16 จึงเป็นการ สืบทอดมรดกมาจากนักคิดยุคคลาสสิกและยุคกลาง เป็นการสืบทอดวิธีคิดแบบ Anthopocentrism ของความคิดแบบ Christianity ที่มองธรรมชาติบนพื้นฐานความคิดที่ว่า มีระเบียบและมีการกำหนดหน้าที่เอาไว้แล้วอย่างแน่นอนตายตัว โลกถูกกำหนดเอาไว้แล้ว โดยพระเจ้าเป็นเจ้าของ การจัดระเบียบสรรพสิ่งโดยพระเจ้า ซึ่งมีมนุษย์อยู่สูงสุดในบรรดาสรรพ สิ่งทั้งหลาย ดังนั้นมนุษย์มีสถานะที่เป็นผู้ครอบครองธรรมชาติ มนุษย์เป็นเพียงสิ่งพิเศษที่ พระเจ้าสร้างขึ้นมาให้อยู่เหนือผู้ถูกสร้างอื่น ๆ และให้มนุษย์สามารถให้ประโยชน์จากผู้ถูก สร้างอื่น ๆ และจากโลกธรรมชาติได้

แนวความคิดดังกล่าวสืบทอดมาจนถึงศตวรรษที่ 17 เรเน เดส์คาร์ต (Rene Descartes, 1596-1650) ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของปรัชญาสมัยใหม่ (Modernism) ก็ มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในทำนองเดียวกันนี้ เดส์คาร์ต เสนอทฤษฎี ความรู้เพื่อยืนยันหลักเหตุผลนิยมด้วยวิธีการสงสัยหรือปฏิเสธที่จะยอมรับประพจน์ (proposition) หรือความเชื่อใดก็ตามที่อาจสงสัยได้ว่าไม่จริง เช่น พระเจ้าหรือแม้แต่ร่างกาย ของเขาเอง ความรู้เดียวที่แน่ใจได้โดยไม่ต้องสงสัยคือความมีอยู่ของจิต (self) ของเขาเอง เพราะจิตหรือผู้สงสัยเป็นต้นเหตุให้เกิดความคิด ฉะนั้นจิตจึงปรากฏอยู่ได้ เดส์คาร์ต จึง กล่าวไว้ว่า “ฉันคิด ฉันจึงมีอยู่” (Cogito Ergo Sum) เมื่อเขายอมรับความมีอยู่ของตัวเองแล้ว เขาก็อาศัยความจริงข้อนี้พิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้า และอาศัยความจริงที่ว่า มีพระเจ้า เป็นฐานในการพิสูจน์ความมีอยู่จริงของสิ่งต่าง ๆ ในโลกธรรมชาติ ซึ่งเป็นสสาร ส่วนมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยสสารคือร่างกายและออสสารคือจิต

ด้านอภิปรัชญา เดส์คาร์ต เชื่อว่าทุกสิ่งที่เป็นสสารจะถูกควบคุมโดยหลักจักรกล นิยม (Mechanism) สรรพสิ่งเป็นไปตามกฎที่แน่นอน ดังนั้นถ้ามนุษย์รู้จักกฎเกณฑ์เหล่านี้ นั้น มนุษย์ก็สามารถควบคุมโลกธรรมชาติได้ ทศนะเชิงจักรกลต่อธรรมชาติ จึงสัมพันธ์ อย่างใกล้ชิดกับลัทธินิยัตินิยม (Determinism) พื้นฐานทางปรัชญาของลัทธินิยัตินิยมนี้จึง เป็นรากฐานของความคิดในการแบ่งแยกระหว่างฉันและโลกของเดส์คาร์ต

หน่วยที่มีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ในสายตาของเขาถูกมองว่าเป็นเพียงเครื่องจักรชนิด หนึ่ง เช่นเดียวกับเอกภพทางวัตถุที่เขามองว่าเป็นเครื่องจักร เพราะไม่มีจุดมุ่งหมาย ไม่มี ชีวิต หรือจิตวิญญาณ ดำเนินไปตามกฎที่เป็นกลไก กฎแห่งความโน้มถ่วงของนิวตัน ก็ทำ

ให้ทฤษฎีจักรกลได้รับการยอมรับกันแพร่หลายยิ่งขึ้น เขาสรุปว่า “จักรวาลเป็นเครื่องจักร
 ใหญ่ ใหญ่ ๆ เดียวอาจอธิบายได้ทั้งการโคจรของดวงดาว และการร่อนลงสู่พื้นของใบไม้...
 จักรวาลดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ที่ตายตัว กฎเกณฑ์นี้อธิบายได้ด้วยสูตรคณิตศาสตร์” (วิทย
 วิศวกรรม, 2537 : 46-47)

ในช่วงศตวรรษที่ 18 และ 19 เป็นช่วงเวลาของความสำเร็จของกลศาสตร์แบบนิ
 วตันที่ถือว่าเป็นทฤษฎีที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติที่สมบูรณ์ ในบรรดานักคิดเหล่านี้
 โลกธรรมชาติจึงเป็นเพียงเครื่องจักรขนาดใหญ่ที่ถูกสร้างขึ้นมาสำหรับมนุษย์เพื่อที่จะตกแต่ง
 ให้เป็นเช่นไรก็ได้ สำหรับนักคิดเหล่านี้แล้ว โลกธรรมชาติถูกสร้างขึ้นมาสำหรับมนุษย์
 มนุษย์คือจุดศูนย์กลางแห่งโลกธรรมชาติ (“Homocentrism”)

การมองสิ่งแวดล้อมหรือโลกธรรมชาติภายใต้วิถีคิดแบบมนุษย์คือศูนย์กลาง
 (Homocentrism) นำไปสู่ “แนวคิดแบบสมัยใหม่” (Modernism) ที่สำคัญประการหนึ่งคือ
 ความคิดแบบก้าวหน้า (Idea of Progress) ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาวิทยาศาสตร์และ
 เทคโนโลยีเพื่อความอุดม ดัดแปลง และใช้ประโยชน์จากโลกธรรมชาติ

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงถูกมองว่าเป็นเพียงปัจจัยในการผลิต เป็นการจัดการ
 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนา เพื่อไปสู่จุดมุ่งหมายปลายทางของการ
 ผลิตสนองต่อความต้องการของมนุษย์ ซึ่งก็คือการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการสร้างควม
 จำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มีเป้าหมายของการพัฒนาโดยเอาเศรษฐกิจเป็นตัวนำมุ่งการ
 แสวงหาประสิทธิภาพ มูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ และสร้างความสามารถในการแข่งขันใน
 ตลาดโลกโดยมีกลยุทธ์การพัฒนา คือ การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาเทคโนโลยีการ
 ผลิตที่มีประสิทธิภาพเพื่อที่จะสามารถเอาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างสูงสุด

ปัญหาสภาพแวดล้อมในสายตาของวิถีคิดแบบนี้จึงเป็นปัญหาที่ว่า มนุษย์จะต้อง
 ค้นหาวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อนำมาใช้เป็นปัจจัยการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด
 การมองโลกและสังคมเท่ากับเครื่องจักรเป็นกลไก เป็นชิ้นส่วน หรือทัศนยะแบบแยกส่วน
 เช่น การมองว่ามนุษย์กับธรรมชาติถูกแยกออกจากกัน มนุษย์เป็นเจ้าของธรรมชาติ เป็นผู้
 สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ สามารถพัฒนาธรรมชาติขึ้นมาใช้เพื่อความสมบูรณ์สูง
 สุดของมนุษย์ นี่จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของวิถีคิดที่ก่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ทางด้าน
 วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อให้มนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติ สามารถใช้

ประโยชน์ธรรมชาติได้อย่างสูงสุด เพื่อความสมบูรณ์พูนสุข สิ่งก็ตามมาก็คือการปฏิบัติ
อุตสาหกรรมในทางด้านเกษตรก็คือ “การปฏิบัติเขียว” ซึ่งเป็นการคิดค้นเทคโนโลยีใหม่
เป็นพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เครื่องมือ และวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต ฯลฯ

ท่าที่ “ผู้ทำหน้าที่ดูแลแทนพระเจ้า” (Stewardship) มีทัศนะว่า มนุษย์มี
สถานภาพพิเศษกว่าสิ่งอื่น แต่ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็ต้องมีความรับผิดชอบต่อโลกธรรม
ชาติในฐานะเป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลแทนพระเจ้า ผู้ทรงเป็นเจ้าของที่แท้จริงของโลกธรรมชาติ
ทรงสร้างโลกธรรมชาติขึ้นมาเพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ มนุษย์ผู้ถูกสร้างขึ้น
ในอาณัติของพระเจ้าจึงต้องถือเป็นหน้าที่ในการประกาศกิตติคุณอันยิ่งใหญ่ของพระองค์

ทัศนะดังกล่าวเกิดจากการที่นักเทววิทยา และนักคิดชาวตะวันตก เริ่มตระหนัก
ในปัญหาที่เกิดขึ้นกับโลกธรรมชาติที่รุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์
สาขาชีววิทยาและนิเวศวิทยา ทำให้การให้ความหมายแก่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ
โลกธรรมชาติ “เป็นมิตร” มากขึ้น โดยนักคิดกลุ่มดังกล่าวเช่น แพตทริค โดเบล (Patrick
Dobel)⁶ อัลกอร์ (Al Gore)⁷ และเลวิส มอนครีฟ (Lewis W. Moncrief)⁸ เป็นต้น

ข้อความจากคัมภีร์พันธสัญญาเดิม เช่น อิสยาห์ 27 : 3 ที่ว่า

“เราคือพระเจ้า เป็นผู้ดูแลรักษามัน
เรารดน้ำมันอยู่ทุกขณะ
เกรงว่าผู้ใดผู้หนึ่งจะทำอันตรายมัน
เราจึงเฝ้ามันไว้ทั้งกลางคืนกลางวัน”

และก่อนที่พระเจ้าจะทรงให้น้ำท่วมโลก พระองค์ได้ส่งโนอาห์ ว่า

⁶ แพตทริค โดเบล (Patrick Dobel) เป็นนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ชาวอเมริกัน ผลงานของเขา
เช่น The Judeo-Christian Stewardship Attitude Toward Nature

⁷ อัลกอร์ (Al Gore) นักอนุรักษ์และรองประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ผลงานเช่น Earth in the
Balance, Dysfunction Civilization

⁸ เลวิส มอนครีฟ (Lewis W. Moncrief) มีผลงานเช่น The Cultural Basis of Our Ecological Crisis

“ให้เจ้าเข้าอยู่นาวาทั้งบุตรภรรยาและบุตรสะไภ้ จงนำบรรดาสัตว์ที่มีชีวิต ทั้งตัวผู้และตัวเมียทุกชนิดอย่างละคู่ เข้าไปไว้ในนาวาเพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่กับเจ้า นกตามชนิดของมัน สัตว์ตามชนิดของมัน สัตว์เลื้อยคลานบนแผ่นดินตามชนิดของมันทุก ๆ ชนิด อย่างละคู่ ต้องไปกับเจ้า เพื่อให้รอดชีวิตอยู่ได้ เจ้าจงสะสมเสบียงอาหารไว้ ทุกอย่างเป็นอาหารของเจ้าบ้าง ของสัตว์เหล่านั้นบ้าง” (ปฐมกาล 6 : 18-22 อ้างจาก เนื่องน้อย บุญยเนตร, 2537 : 123, 125)

ท่าที่ “ผู้ทำหน้าที่ดูแลแทนพระเจ้า ยังคงมีโลกทัศน์ที่ตั้งอยู่บนโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาของศาสนายิว และศาสนาคริสต์ แบบเอกเทวนิยม (Monotheism)

ในขณะเดียวกันก็มีลักษณะทวินิยม (Dualism) กล่าวคือ แบ่งแยกพระเจ้าออกจากสิ่งสร้างของพระองค์ คือมนุษย์ และโลกธรรมชาติ แม้จุดหมายสูงสุดของมนุษย์คือการมีชีวิตพระเจ้า (Divine life) ในอาณาจักรของพระเจ้า (The Kingdom of God) แต่พระเจ้ากับมนุษย์ก็มีชีสิ่งเดียวกัน ภาพลักษณ์ของโลกธรรมชาติที่ได้จากการสร้างสรรค์ของพระเจ้าจึงเป็นภาพของการอิงอาศัย และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

อย่างไรก็ตาม แม้มนุษย์จะมีส่วนเหมือนสิ่งอื่นในโลกธรรมชาติตรงที่อยู่ภายใต้ระเบียบของพระเจ้า กระนั้นตำแหน่งและสถานภาพของมนุษย์ในโลกธรรมชาตีก็นิเศษกว่าสิ่งอื่น การที่พระเจ้าทรงสร้างมนุษย์ในฉายาของพระองค์ ให้มีคุณสมบัติพิเศษ (การมีเหตุผล) มนุษย์จึงต้องทำหน้าที่แทนพระเจ้า ในการปกป้องดูแลสิ่งสร้างอื่น ๆ (โลกธรรมชาติ) แทนพระองค์ เป็นตัวแทนในการมอบความรักความเมตตาอันยิ่งใหญ่ ของพระองค์ สู่ทุกสรรพสิ่ง ดังปรากฏในหลักคำสอนอันเป็นหัวใจของศาสนายิวและศาสนาคริสต์ คือหลักความรักสากล (Universal Love) ที่ว่า

“จงรักพระเจ้าจนสุดจิตสุดใจ

และจงรักเพื่อนบ้านของเจ้าให้เหมือนรักตัวเจ้าเอง”

ดังนั้น “หน้าที่ดูแลแทนพระเจ้า” จึงเป็นภาระหน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันเอง และปฏิบัติต่อโลกธรรมชาติเช่นเดียวกัน

2. ทศนะ “มนุษย์คือธรรมชาติ” หรือนิเวศนิยม (Ecologism) คือทศนะที่เชื่อว่า “มนุษย์เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งในโลกธรรมชาติที่ต้องประสานสัมพันธ์ และอยู่ร่วมกับสมาชิกอื่น ๆ ในลักษณะพึ่งพาอาศัย เกื้อกูลกัน ไม่ว่าจะส่วนนั้นจะเล็ก หรือใหญ่โตเพียงใด จะเป็นจุลินทรีย์พืช สิ่งเซลล์เดี่ยวหรือเป็นสายพันธุ์ของพืช สัตว์ สิ่งมีชีวิต หรือไม่มีชีวิต ล้วนมีส่วนจรรโลงในโลกธรรมชาติมีความสมดุล และดำเนินไปตามปกติ เป็นความกลมกลืนท่ามกลางความหลากหลายของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกธรรมชาติ แนวความคิดนี้บางที่เรียกว่า Harmonism” (ครองชัย หัตถา, 2531 : 52-53)

ทศนะดังกล่าวเป็นการอธิบายการศึกษาลักษณะของธรรมชาติ ซึ่งสภาพฤกษศาสตร์นานาชาติ (International Botanical Congress) เริ่มให้ใช้คำ “นิเวศวิทยา” (Ecology) ในปี ค.ศ. 1893 ทศนะและท่าทีต่อโลกธรรมชาตินั้นเป็นผลของความรู้ในสาขานี้แพร่หลายและได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง และมีแตกต่างกันไป แต่ต่างก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่มองโลกธรรมชาติแบบองค์รวม (Holistic View) โดยมองว่าส่วนรวมหรือโลกชีวะ (biosphere) มีความสำคัญว่าส่วนย่อย ส่วนประกอบหรือส่วนย่อยในโลกธรรมชาติมีบทบาทหน้าที่ในการรักษาความเป็นอยู่ที่ดีของระบบทั้งระบบ

กลุ่มนักคิดที่มองโลกธรรมชาติภายใต้กรอบการมองของนิเวศวิทยา เช่น อัลโด ลีโอโปลด์ (Aldo Leopold, 1887-1947) ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน เขาได้โยงความรู้ทางด้านนิเวศวิทยาเข้ากับจริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม ดังปรากฏในบทความเรื่อง “จริยศาสตร์แผ่นดิน” (The Land Ethic) ว่า “ขอบเขตของจริยศาสตร์จะต้องขยายครอบคลุมอาณาเขตของดิน น้ำ พืช สัตว์ หรือก็คือครอบคลุมทุกสรรพสิ่งที่มีอยู่ในโลกนั่นเอง จริยศาสตร์แผ่นดิน ยืนยันสิทธิที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องของสิ่งเหล่านี้ และอย่างน้อยที่สุดบางที่สิ่งเหล่านี้มีสิทธิจะมีอยู่อย่างต่อเนื่องในสภาวะที่เป็นธรรมชาติ” (Aldo Leopold, 1947 quoting in Pojman, 1994 : 85)

ลีโอโปลด์ กล่าวว่า ไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นที่มีสิทธิในการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ตน แต่สิ่งอื่น ๆ ที่มีอยู่ในโลกธรรมชาติ เช่น พืช สัตว์ น้ำ หรือแม้แต่แผ่นดิน ก็มีสิทธิ์ที่จะดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง (Continued Existence) เช่นเดียวกัน สรรพสิ่งจึงมีความเสมอภาคกันในโลกธรรมชาติ

อัลเบอर्ट ชไวเซอร์ (Albert Schweitzer, 1875-1965) นักปรัชญาศาสนาและนักฟิสิกส์ มีความเห็นเช่นเดียวกับลีโอโปลด์ ในบทความเรื่อง “อารยธรรมและจริยศาสตร์”

(Civilization and Ethics) เขาอธิบายทัศนะเรื่อง “ความเคารพในการมีชีวิต” (Reverence for Life) ทุกชีวิตมีความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องปฏิบัติต่อชีวิตอื่น ๆ ในฐานะที่ทุกชีวิตมีคุณค่าในตนเองและมีสิทธิ์ที่จะดำรงอยู่ (will - to - live)

ทัศนะของลีโอโพลด์ ชไตเนอร์ และนักนิเวศวิทยาคนอื่น ๆ ที่อยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ต่างมีพื้นฐานข้ออ้างมาจากความรู้ข้อเท็จจริงทางนิเวศวิทยา โดยให้คุณค่าแก่โลกธรรมชาติจากการรับรู้โลกธรรมชาติของมนุษย์ และตั้งเป็นจริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมหรือนิเวศสำนึก (Ecological Conscience) จึงถือว่าเป็นทัศนะพื้นฐานที่สำคัญที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาแนวคิดด้านนิเวศนิยม

“เช่นเดียวกับมนุษย์ที่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ สิ่งทั้งหลายที่อยู่รอบ ๆ มนุษย์ก็มีความปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกัน พวกเขาปรารถนาที่จะให้มนุษย์เข้าใจความต้องการที่จะดำรงอยู่ เพียงแต่พวกเขาบอกออกมาไม่ได้เท่านั้น” (Albert Schweitzer, 1923 quoting in Pojman, 1994 : 64)

ชไตเนอร์เห็นว่าทฤษฎีความรู้ของเดส์การ์ต “ฉันคิด ดังนั้นฉันจึงมีอยู่” (Cogito ergo sum) เป็นการมองสรรพสิ่งอย่างเป็นนามธรรม และไม่ครอบคลุมโลกธรรมชาติทั้งหมด เพราะบางสิ่งบางอย่างเราไม่สามารถมองเห็น หรือรู้สึกว่ามันมีอยู่ทั้ง ๆ ที่มันมีอยู่

“เจตนารมณ์ของการมีชีวิตมีมากกว่าชีวิตที่เรามองเห็น ดังนั้นความเท่าเทียมกันของเจตนารมณ์ของสรรพสิ่ง จึงครอบคลุมทุกสิ่งแม้ว่าพวกเขาจะแสดงตนให้เราดูหรือ เข้าใจไม่ได้ก็ตาม” (Albert Schweitzer, 1923 quoting in Pojman, 1994 : 66)

ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่มนุษย์ต้องมีความนับถือต่อเจตนารมณ์ของการมีชีวิตอยู่ของสิ่งอื่นเช่นเดียวกัน เจตนารมณ์ของมนุษย์ควรเป็นหลักการพื้นฐานทางศีลธรรมที่ถูกต้องเหมาะสม ด้วยความจริงดังกล่าวทุกสิ่งจึงมีคุณค่าทางจริยศาสตร์ในความสัมพันธ์ภายในที่ดีที่มนุษย์พึงมีต่อสิ่งอื่น และมนุษย์ก็จะได้รับการตอบแทนในสิ่งเดียวกันอย่างสำคัญในระยะเวลาต่อมา เช่น เจมส์ เลิฟล็อก (Dr. James Lovelock) ผู้เสนอทฤษฎีไถยา (Gaia Hypothesis) ที่มองโลกอย่างเป็นองค์รวม (Holistic) สมมติฐานไถยาเป็นการอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อความเข้าใจโลกในลักษณะองค์รวม มองเห็นโลกทั้งหมดว่าไม่มีการแบ่งแยกเป็นทวีปแอฟริกา ยุโรป หรือเอเชีย ผีขาวหรือผีดำ มุสลิมหรือคริสเตียน อารับหรือยิว จนหรือรวย มนุษย์หรือไม่ใช่มนุษย์ สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ทุกอย่างรวมเป็นหนึ่ง

ไม่มีการแบ่งแยก ไม่ว่าจะเป็นป่าเมืองร้อน มหาสมุทร และแผ่นดิน ทุกอย่างรวมเข้าเป็น
หนึ่งเดียวคือโลก ทุกสิ่งในโลกมีคุณค่าในตัวเอง มีความผูกพันอันลึกซึ้งแก่กันและกัน มี
ความสมดุลและกลมกลืน

อาร์เน แนส (Arne Naess) นักปรัชญาแห่งมหาวิทยาลัยออสโล ประเทศนอร์เวย์
ผู้ให้กำเนิดแนวความคิดนิเวศวิทยาแนวลึกหรือญาณนิเวศ (Deep Ecology, Ecosophy)
เขาได้ขยายความเพิ่มเติมว่า ญาณนิเวศคือแนวความคิดที่เชื่อว่าสรรพสิ่งมีคุณค่าเท่าเทียม
กัน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งขององคค์รวม ไม่มีการแบ่งระดับชั้น เพศ และสายพันธุ์
ประสานกลมกลืนกันโดยธรรมชาติ เราในฐานะมนุษยชาติสามารถที่จะเป็นหนึ่งเดียวกับ
สรรพชีวิตทั้งมวล ดังนั้นปรัชญาที่สำคัญที่สุดของนิเวศวิทยาแนวลึกก็คือ “การตั้งคำถาม
กับตัวเองถึงวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา และพยายามแสวงหาและ
ดำเนินชีวิตเช่นนั้น การเชื่อมตนเองกับธรรมชาติ การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เห็น
คุณค่าของประชาธิปไตย และการที่คนมีคุณค่าเสมอกัน การสร้างเขตชีวมณฑล
(Bioregionalism) เพื่อที่จะสร้างวัฒนธรรมของมนุษย์ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม
ธรรมชาติ และเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมในเขตนั้น ๆ” เขากล่าวว่า เราต้องมีทัศนะพื้นฐานที่
ชัดเจนว่า “มีมรรควิธีที่เรียบง่าย แต่มีเป้าหมายที่รุ่มรวย” (Simple in Means, Rich in
Ends) หลักการพื้นฐานของญาณนิเวศหรือนิเวศวิทยาแนวลึกมีดังนี้

1. ทุกรูปแบบชีวิตมีสิทธิ์ที่จะมีชีวิตอยู่และเจริญงอกงาม มนุษย์ไม่มีสิทธิ์ที่จะ
ทำลายชีวิตอื่น ถ้าหากไม่มีเหตุผลที่ดีพอ เพราะด้วยวุฒิภาวะมนุษย์มีความสุขได้เมื่อสิ่ง
อื่น ๆ มีความสุข และจะทุกข์เมื่อสัตว์อื่นเป็นทุกข์ เราไม่เพียงแต่จะรู้สึกเศร้าเมื่อน้องของ
เราหรือหมาแมวรู้สึกโศกเศร้า แต่เราจะรู้สึกเป็นทุกข์เมื่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เช่น ภูมิภาค ซึ่ง
ก็ต้องถือว่าเป็นสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่ง ดังที่เอลิซาเบธ โรเบิร์ตส์ (Elizabeth Roberts)
นักนิเวศวิทยาแนวลึกชาวอเมริกา กล่าวว่า “ความอยู่ดีมีสุขของเราขึ้นอยู่กับความอยู่ดีมีสุข
ของชีวิตอื่น ๆ การที่เราเอาใจใส่ชีวิตอื่น ๆ ก็เหมือนกับการดูแลเอาใจใส่ชีวิตของตนเอง”

2. นิเวศวิทยาแนวลึกมีแก่นความเป็นประชาธิปไตยในทุกระดับชั้นของสายพันธุ์
(Species) ดังนั้นการดำรงความหลากหลายของโลกชีวะ จึงเป็นบรรทัดฐานขั้นพื้นฐานและนำ
มาซึ่งความสุขตามหลักสรรพสิ่งมีความเท่าเทียมกันทางชีวภาพ” (Biocentric Egalitarianism)

3. การมองระยะยาว หมายถึงการรับผิดชอบต่อคนรุ่นอนาคตตามหลัก “ความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นปัจจุบันกับอนาคต” (Intergenerational Equity) ที่ว่าชนรุ่นปัจจุบันมีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบต่อชนรุ่นหลังในการที่จะต้องมอบมรดกทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปริมาณและคุณภาพที่ไม่ต้องไปกว่ายุคปัจจุบัน

4. การประจักษ์แจ้งในตน คือการเข้าถึงศักยภาพของชีวิต สามารถเชื่อมโยงตนเองกับธรรมชาติ การเชื่อมโยงตนเองกับบางสิ่งบางอย่างที่ยิ่งใหญ่กว่าอัตตาของตัวเอง ยิ่งใหญ่กว่าชื่อเสียงเรียงนาม ยิ่งใหญ่กว่าครอบครัว ความรู้สึกเช่นนี้มักเกิดขึ้นในขณะที่เราอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ เราเรียกความรู้สึกพิเศษนี้ว่า “ภาวะยิ่งใหญ่ดุจดั่งมหาสมุทร” (Oceanic)

5. นิเวศวิทยาแนวลึกต้องมีองค์ประกอบของศาสนธรรม คือความคิดที่ว่าทุกชีวิตเป็นศูนย์กลางของจริยศาสตร์ คำนี้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์มีจุดหมายในตัวเอง” (Persons Ad Ends in Themselves) ซึ่งไม่ครอบคลุม เพราะทุกชีวิตย่อมมีวิถีของตนตามเงื่อนไขของธรรมชาติ เราจึงควรกล่าวเสียใหม่ว่า “สรรพสิ่งมีจุดหมายในตัวเอง” (Arne Naess (Interview), มี.ค.-เม.ย. 39 ; 16-25)

สาทิศ กุมาร⁹ นักนิเวศวิทยาแนวลึกได้กล่าวปาฐกถาในการสัมมนาเรื่องปรากฏการณ์ที่ศูนย์กลางนานาชาติแห่งอินเดีย (India International Center) กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1995 ว่า

“ขณะนี้บรรดานักคิดร่วมสมัยแห่งขบวนการสีเขียว กำลังพัฒนาโลกทัศน์ทางนิเวศวิทยา ซึ่งจะประกอบด้วยส่วนผลม 5 ประการ หรืออีกนัยหนึ่งจะประกอบด้วยหลัก 5 คำ ได้แก่ ไทโยยา (เจมส์ เลิฟลอค) นิเวศวิทยาแนวลึก (อาร์เน แนส) เกษตรกรรมยั่งยืน (บิล มอลลิสัน) ภูมินิเวศ

---

⁹สาทิศ กุมาร นักนิเวศวิทยาแนวลึกชาวอินเดีย ปัจจุบันอายุ 61 ปี เป็นบรรณาธิการนิตยสารรีเซอร์เจนซ์ (Resurgence) และเป็นผู้ร่วมก่อตั้งวิทยาลัยชูมาเกอร์ (Schumacher College) ศูนย์กลางการค้าคว่ำและสถาบันการศึกษาด้านนิเวศวิทยา เป็นอธิการบดีคนปัจจุบัน และเป็นองค์อุปถัมภ์ให้แก่ศูนย์นิเวศวิทยาแห่งกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

(แกรี่ สไนเนอร์และพวก) และจิตวิญญาณเพื่อการสร้างสรรค์ (แมทธิว ฟ็อกซ์)
5 ประการนี้ ทำให้เราเกิดโลกทัศน์แบบองค์รวมของธรรมชาติ”

(สาทิศ กุมาร (ปารุทธา). ม.ค. 2528 : 29-33)

สาทิศ กุมาร อธิบายว่า โลกนี้ทั้งโลกรวมเป็นหนึ่งร่าง นั่นคือกายา ทุกสิ่งใน
กายามีคุณค่าในตัวเอง มีความผูกพันอันลึกซึ้งแก่กันและกัน มีความสมดุลและกลมกลืน
นั่นคือนิเวศวิทยาแนวลึก แต่เนื่องจากมีความต้องการสิ่งจำเป็นพื้นฐาน คืออาหาร ที่อยู่
อาศัย น้ำ และอื่น ๆ เราจึงต้องสัมพันธ์กับกายา ตามหลักการที่เหมาะสม คือเกษตรกรรม
ยั่งยืน การแสวงหาประโยชน์เพื่อสนองความจำเป็นพื้นฐานต้องคำนึงถึงอนุชนลูกหลานของ
เราว่าเขาเหล่านั้นจะได้รับผลจากการกระทำของเราอย่างไรบ้าง กระทบต่อความหลากหลาย
หลายของสายพันธุ์ต่าง ๆ หรือไม่ คำนึงถึงภูมิโนเวศคือการกระจายผลผลิตบนพื้นฐานของ
ท้องถิ่น โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้าใจศักยภาพของท้องถิ่น คงไว้ซึ่งความหลากหลาย
ของสายพันธุ์ และมีจิตวิญญาณเพื่อการสร้างสรรค์ ยอมรับหลักการที่ว่าสรรพสิ่งมีสิทธิ
โดยธรรมชาติที่จะดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าในตัวเอง และเป็นที่ยอมรับนับถือ คนส่วนมากเชื่อว่า
ชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตที่ศักดิ์สิทธิ์ การฆ่ามนุษย์เป็นบาป ในเมื่อเราเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์
ของชีวิตมนุษย์ เราก็ต้องขยายความเชื่อนั้นไปสู่ทุกชีวิต

โลกทัศน์ทั้ง 5 เป็นนิเวศวิทยาของศรัทธา ที่มีทัศนະบูรณาการต่อธรรมชาติ การ
ดำรงชีวิตของมนุษย์จะผสานกลมกลืนกับธรรมชาติ

“ธรรมชาติหล่อเลี้ยงเราเท่า ๆ กับที่เราหล่อเลี้ยงธรรมชาติ
เพราะว่าเราคือธรรมชาติ คือน้ำ คืออากาศ คือไฟ คือผืนแผ่นดิน”
(สาทิศ กุมาร. (สัมภาษณ์), พ.ศ.-มิ.ย. 540 : 63-73)

มนุษย์กับธรรมชาติในทัศนะปรัชญาตะวันออก

จักรวาลวิทยาของปราชญ์ทางตะวันออก มองว่าโลกเป็นระบบของ “องค์รวม”
(Organic) มีองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งไม่แยกจากกัน มีปฏิภิกิริยาซึ่งกันและกัน และเคลื่อน
ไหวอยู่เสมอ โดยมีมนุษย์ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของระบบ สรรพสิ่งและเหตุการณ์ทั้งมวลซึ่งรับรู้

ได้ทางประสาทสัมผัสต่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน และเป็นเพียงการแสดงออกในหลายแง่มุมของสัจธรรมอันเดียวกัน การแบ่งแยกโลกออกเป็นปัจเจกชนและสิ่งต่าง ๆ ที่แยกจากกัน และความรู้สึกว่ามีตัวตนของเราแยกต่างหากจากโลกนี้นั้น ล้วนเป็นภาพลวงของความคิดในการวัดและจัดระบบของเรา ศาสนาตะวันออกไม่ว่าจะเป็น ฮินดู พุทธ เช่น เต๋า ล้วนมีคำสอนสำคัญที่มุ่งเน้นความเป็นเอกภาพของจักรวาล เป้าหมายสูงสุดของศาสนิกคือ การหยั่งรู้ความเป็นเอกภาพและความประสานสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ความหยั่งรู้นี้เรียกว่า “การรู้แจ้ง” (Enlightenment) ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์ทางศาสนา (Religious Experience) ดังนั้นโลกทัศน์ของตะวันออกจึงมองว่าเอกภาพเป็นความจริงหนึ่งเดียว ซึ่งไม่อาจแบ่งแยก เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา มีชีวิตเป็นองค์รวม เป็นทั้งวัตถุและจิตใจในเวลาเดียวกัน

1. ปรัชญาอินเดีย

อินเดียเป็นแหล่งรวมปรัชญาหลายสำนัก เช่น ฮินดู เช่น พุทธ และอื่น ๆ ซึ่งล้วนผูกพันเกี่ยวข้องกับมีอิทธิพลต่อกันและกัน จนยากจะตัดขาดจากกันได้

ศาสนาฮินดู เป็นทั้งระบบปรัชญาและศาสนาสำคัญ ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอินเดีย ตลอดจนระบบปรัชญาและศาสนาตะวันออกเกือบทุกศาสนา ความเกี่ยวพันระหว่างศาสนาและปรัชญาเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ปรัชญาตะวันออกจึงมีลักษณะเป็นปรัชญาศาสนา ที่มาของคำสอนของศาสนาฮินดูคือคัมภีร์พระเวท (Vedas) เขียนขึ้นระหว่าง 1500-500 ปีก่อนคริสตกาล พื้นฐานแห่งคำสอนคือแนวคิดที่ว่าสิ่งต่าง ๆ และเหตุการณ์ทั้งหลายรอบตัวเรา ซึ่งดูเสมือนว่าหลากหลายแตกต่างกันออกไปนั้น แท้จริงเป็นการปรากฏในรูปลักษณะต่าง ๆ กันของสัจจะสูงสุดประการเดียว เรียกว่า พรหมัน (Brahman) พรหมันในวิญญาณของมนุษย์เรียกว่า อาตมัน (Atman) ความคิดที่ว่าอาตมันและพรหมัน บัจเจกสัจจะ และปรมาตตสัจจะนั้นเป็นหนึ่งเดียว เป็นแก่นแท้ของศาสนาฮินดู แนวคิด ดังกล่าวทำให้ศาสนาฮินดูมีเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากมาย แม้ศาสนาฮินดูจะเป็นศาสนาประเภทเอกเทวนิยมก็ตาม

ทัศนะเกี่ยวกับธรรมชาติของฮินดู รูปลักษณะทุกรูปเป็นสิ่งสัมพันธ์เคลื่อนไหว และเป็นมายา (maya) ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สิ่งเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นลวงมนุษย์โดย

ปาฏิหาริย์อันยิ่งใหญ่ของพรหมัน โลกแห่งมายาเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องกันเนื่องจากลีลา (Ila) ของพระองค์ซึ่งเรียก “กรรม” พรหมันเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นโลก เป็นจักรวาลทั้งหมด เป็นจักรวาลแห่งการกระทำซึ่งทุก ๆ สิ่งเชื่อมโยงอย่างเคลื่อนไหวกับสิ่งอื่น ดังนั้นกรรมคือแรงกระทำแห่งการสร้างสรรค์ซึ่งให้กำเนิดแก่สรรพชีวิต โลกนี้จึงศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้ ภูเขา ก้อนหิน สัตว์ ตลอดจนจนถึงมนุษย์ ล้วนเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในอินเดีย ชาวอินเดียถือว่าแม่น้ำคงคา เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ แม่น้ำคงคาเป็นสัญลักษณ์ของแม่น้ำทั้งโลก ดังนั้นแม่น้ำทั้งโลกจึงศักดิ์สิทธิ์ ในอินเดียมีต้นไม้ซึ่งเป็นที่เคารพบูชามากมาย เราไม่จำเป็นต้องสร้างวัด เพราะต้นไม้เป็นที่บูชาของเราอยู่แล้ว... ประชากรแต่ละคนจะต้องปลูกต้นไม้ 5 ต้น และดูแลจนกระทั่งต้นไม้ขึ้นโตอย่างเอาใจใส่ และการเคารพนับถือต้นไม้ เราเรียกการกระทำนั้น “ยัชญ” เป็นการคืนธรรมชาติแก่ธรรมชาติ”
(สาทิส กุมาร, 2539 : 29-33)

เช่นเดียวกับศาสนาเซน (ศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล) ที่ก่อตั้งโดยท่านศาสดา มหาวีระ ที่เชื่อว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมีวิญญาณเป็นตัวควบคุมอยู่ วิญญาณมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ไม่เพียงแต่ในมนุษย์หรือในสัตว์เท่านั้น แม้ในพืชและกระทั่งในผงธุลีก็มีวิญญาณเหมือนกัน เพียงแต่วิญญาณแต่ละประเภทมีอินทรีย์สัมผัสแตกต่างกันไป แต่ทุก ๆ วิญญาณก็สามารถบรรลุถึงความเป็นสัมพัทธ์ ความมีบรมศักดิ์และบรมสุขได้ เพราะคุณสมบัติทั้งสามเหล่านี้เป็นคุณสมบัติแท้ เป็นมรดกตกทอดอยู่ในธรรมชาติอย่างแท้จริงของวิญญาณ วัตถุประสงค์ต่าง ๆ ไม่สามารถก่อตัวเองได้ ถ้าหากไม่มีจิตวิญญาณเป็นตัวควบคุม วัตถุประสงค์อย่างทุกชนิดมีคุณลักษณะอันคณนานับมิได้ ทั้งที่เป็นไปในทางบวกและเป็นไปในทางลบ การมองวัตถุประสงค์นั้นย่อมมองตามทัศนะของตน ๆ การตัดสินใจย่อมเป็นไปตามที่ตนเห็นเท่านั้น อาจจะถูกจากสิ่งที่ปรากฏ และอาจจะถูกจากด้านที่ไม่ปรากฏ ทั้งนี้แล้วแต่ทัศนะนั้น ๆ ดังนั้นการตัดสินใจทุก ๆ ชนิด ย่อมมีความจริงก็เฉพาะที่มีความสัมพันธ์กันกับลักษณะเฉพาะ สิ่งที่เราได้เห็นได้รู้จากจุดนั้น ๆ เท่านั้น ดังนั้นเราควรใส่ใจไว้เสมอว่า ปัญญา หรือความรู้ของเรานั้นมีขอบเขตจำกัด และการตัดสินใจลงไปก็ด้วยความรู้ที่จำกัด ดังนั้นเราจึง

ควรงดเว้นจากการเข้าใจผิดคิดไปว่าสิ่งนั้นถูกโดยสิ้นเชิง ทุกคนถูกในแง่ที่เขามองเท่านั้น เราควรเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวางยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เคารพต่อความรู้ของเขา หลักอหิงสธรรมจึงถือเป็นธรรมชั้นสูงที่สำคัญอันเป็นผลมาจากทฤษฎีที่เกี่ยวกับอภิปรายญา ในเรื่องความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกันของวิญญาณทุก ๆ ดวง อหิงสธรรมคือการไม่เบียดเบียนชีวิตอื่นทั้งทางกาย วาจา ใจ

“การไม่ทำการเบียดเบียนชีวิตสัตว์ด้วยกายยังไม่พอ คนเราจะต้องไม่คิดเบียดเบียน และไม่พูดเบียดเบียนชีวิตสัตว์ด้วย ทั้งไม่เห็นชอบ ส่งเสริมให้คนอื่นเบียดเบียนชีวิตสัตว์ด้วยเหมือนกัน” (สัทนั้น ไชยานุภูล, 2519 : 203) เช่นเดียวกับศาสนาเซน ที่ถือว่าหลักคำสอนที่สำคัญที่สุดคือ หลักอหิงสธรรม

“หลักคำสอนพื้นฐานของศาสนาเซน คืออหิงสา และมีใช้เพียงแค่อหิงสา ต่อมนุษย์เท่านั้น แต่หมายถึงอหิงสาต่อธรรมชาติด้วย คุณต้องไม่กระทำรุนแรงต่อสิ่งมีชีวิต ต่อเขตแดน และต่อการดำรงอยู่ของธรรมชาติ คุณต้องเคารพธรรมชาติ และเช่นเดียวกัน ความรุนแรงก็มีใช้แค่การไม่ตบตี ไม่ฆ่า ไม่ตัดต้นไม้เท่านั้น หากต้องเป็นความไม่รุนแรงทั้งในความคิด คำพูด และการกระทำด้วย

...ในโลกของศาสนาเซนนั้น ยึดถือความไม่รุนแรงชนิดสุดขีด ตัวอย่างเช่น นักบวชในศาสนาเซน ห้ามข้ามมหาสมุทร ห้ามไปต่างประเทศ เพราะฉะนั้นคือการกระทำรุนแรง การห้ามข้ามน้ำก็เหมือนกับที่มีการห้ามเดินบนตัวคน แม้แต่จะข้ามแม่น้ำก็ไม่ได้ เว้นแต่จะข้ามสะพาน ห้ามใช้เรือ นอกจากนี้พวกเขายังมีข้อห้ามการกินพืชจำพวกข้าว เช่น มันฝรั่ง แครอท เพราะจะต้องถอนรากถอนโคนมันออกมาทั้งหมด กินได้เฉพาะพวกผลไม้ เมล็ด พวกถั่ว มะม่วง เพราะว่ามีผลไม้อื่นๆ เป็นของขวัญจากธรรมชาติ แต่ถ้าเก็บมาทั้งกิ่ง นั่นคือการเอาไปทั้งหมด อันนี้ทำไม่ได้ เพราะฉะนั้นเก็บผลไม้ได้ แต่จะต้องเหลือกิ่งก้านที่มีตาไว้ เพื่อให้มันมีชีวิตต่อ และให้กำเนิดผลต่อไป และตายไปตามธรรมชาติ เราจะเอาดอกหรือตาของมันมาไม่ได้ นั่นคือความรุนแรง ทุกสิ่งทุกอย่างมีอยู่ใต้ดินก็เหมือนกัน

คนห้ามกินเพราะนั่นคือรากของมัน”

(สาทิศ กุมาร (สัมภาษณ์), 2540 : 69-70)

คำกล่าวของสาทิศ กุมาร เป็นไปตามหลักการทางอภิปรัชญา อันได้แก่ ความจริงแท้แห่งอาดมัน และปรมาตมันจากคัมภีร์อุปนิษัท และสอดคล้องกับบทสรุปทางจริยศาสตร์ของคัมภีร์ภควัทคีตา ที่มีทัศนะว่า “โดยเหตุที่โลกที่ปรากฏนี้ และความมีอยู่ของมนุษย์ในบางแง่ เป็นสิ่งไม่แท้จริง ดังนั้นมนุษย์จึงควรสละชีวิตทางโลกียวิสัย และมุ่งหมายที่จะรู้แจ้งการทำวิญญาณ (อาดมัน) ของตน ให้เป็นเอกลักษณ์ที่เป็นแก่นแท้กับปรมาตมัน และเป็นความจริงแท้ที่สมบูรณ์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะมนุษย์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบที่เป็นสาร์ตตะที่สำคัญของสังคม” (Radhakrishnan, 1966 : 519)

ดังนั้นอหิงสาจึงเป็นธรรมชาติ หรือสัจจะของมนุษย์ และเป็นรากแก้วของปรัชญาอินเดีย ดังคำกล่าวที่ว่า มหาตมะ คานธี

ข้าพเจ้าได้อุทิศชีวิตนี้ เพื่อรับใช้อินเดียด้วยการประพฤติ ปฏิบัติตนตามหลักแห่งอหิงสธรรม ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นรากแก้วของศาสนาฮินดู (มหาตมะ คานธี, 2523 : 264)

แนวคิดและแนวปฏิบัติของมหาตมะ คานธี ตามหลักอหิงสธรรมมีอิทธิพลไม่เพียงแต่เฉพาะในหมู่ชาวฮินดู หรือชาวตะวันออกเท่านั้น แต่มีอิทธิพลไปทั่วทุกมุมโลกต่อผู้ที่รักสันติทั้งหลาย ในด้านนิเวศวิทยา หลักอหิงสธรรมถูกนำมาเป็นแนวคิดแนวปฏิบัติ ไม่เฉพาะในหมู่สังคมมนุษย์เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงทุกสรรพชีวิตในโลกธรรมชาติ คานธีมีทัศนะว่าการทำหน้าที่ของมนุษย์ถือเป็น “ภาวะแห่งพันธกรณี” (Obligatory Being) ที่มนุษย์มีต่อพระเจ้า เพราะพระเจ้าคือสัจธรรมสูงสุด คานธีตีความคำว่าพระเจ้าว่า คือสัจจะหรือความจริง และได้สรุปไว้ว่าในที่สุดแล้วความจริงคือพระเจ้า

“พระเจ้าเป็นเจ้าของความจริง ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าหากจะมีคำพูดคำใดในภาษามนุษย์ที่จะใช้พรรณนาถึงพระเจ้าได้อย่างถูกต้องที่สุด คำพูดนั้นก็คือความจริง พระเจ้าเป็นเจ้าของความจริงกับความจริง คือพระเจ้าเป็น

เจ้านั้นมีความแตกต่างกันอยู่อย่างประณีต...สำหรับคำว่าความจริงนั้น แม้แต่
 ผู้ที่ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าเป็นเจ้า ก็ไม่ปฏิเสธความจำเป็นที่จะต้องมีความจริง
 (มหาตมะ คานธี, 2523 : 179)

คานธีสรุปว่า สัจจะกับอหิงสาคือสิ่งเดียวกัน

“อหิงสากับสัจจะเป็นฝาแฝดกัน อหิงสาฝังอยู่ในสัจจะเช่นเดียวกับที่
 สัจจะฝังอยู่ในอหิงสา เพราะฉะนั้นจึงกล่าวกันว่าอหิงสากับสัจจะนั้น
 เป็นด้านทั้งสองของเหรียญอันเดียวกัน จะแยกด้านใดด้านหนึ่ง
 ออกจากกันไม่ได้”

(มหาตมะ คานธี, 2523 : 209)

อหิงสาสำหรับคานธีมิได้หมายถึงแต่เพียงการไม่ฆ่าหรือทำร้ายชีวิตเท่านั้น แต่ยังกินความ
 ถึงความหวังดีต่อสรรพชีวิต

“หลักการของอหิงสาไม่ยอมให้มีการชู้ตริต หรือเอาวัดเอาเบรียบ
 กันแม้แต่น้อย ไม่ว่าจะป็นรูปแบบใดก็ตาม”

(มหาตมะ คานธี, 2523 : 228)

คานธีเชื่อว่า “อหิงสาเป็นหลักการที่รองรับเอกภาพแห่งชีวิต ดังนั้นความผิด
 พลาดของคนหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อคนอื่นด้วย ดังนั้นเพราะเงื่อนไขประการแรกของ
 การไม่ใช้ความรุนแรงก็คือ การสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชีวิตทุกชนิด และทุกระดับ”
 (มหาตมะ คานธี, 2523 : 213)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า หลักคำสอนสำคัญในคัมภีร์ภควัทคีตา อันเป็นหลักสำคัญของ
 ฮินดูนั้น นำเอาหลักการทางอภิปรัชญา อันได้แก่ ความจริงแท้แห่งอาตมันและปรมาตมัน
 มาสรุปเป็นหลักการทางจริยศาสตร์แก่วิวติมนุषะย์ เสนอให้บุคคลปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่
 มีกำหนดในแบบวรรณะ ดังข้อความในอถัยายที่ 2 ความว่า

“สิทธิ์ของท่านมีอยู่เฉพาะงานเท่านั้น หากไร้ผลของงานไม่
 อย่าให้เห็นเหตุให้เกิดผลแห่งกรรม จงอย่าหมกมุ่นต่อสิ่งไม่ใช่
 งานเลย หนัญชัย! ท่านจงดำรงอยู่ในโยคะ ละความหมกมุ่น
 แล้วทำงานเถิด มีสุภาพ (ทำอารมณ์ให้สม่ำเสมอ) ทั้งในงาน
 ที่เสร็จแล้ว และยังไม่เสร็จ สมภาพนั่นเอง คือ โยคะ
 (แสง มนวิฑูร และจำนงค์ ทองประเสริฐ ศรีมัทภควิทิตา หน้า 34
 (11 : 47, 48)

2. ปรัชญาจีน

ปรัชญาจีนมีลักษณะเด่นสองลักษณะที่เสริมซึ่งกันและกัน ได้แก่ ลักษณะความ
 เป็นมนุษยนิยมและธรรมชาตินิยม โดยพิจารณาจาก แนวความคิดของนักคิดสองท่าน ที่
 มีอิทธิพลสูงสุดในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาจีน คือ ขงจื้อ และเหลาจื้อ

ปรัชญาขงจื้อ

ขงจื้อเกิดเมื่อปี 551 ก่อนคริสตกักราช ในยุคราชวงศ์โจว (Chou) (ประมาณ
 1028-257 ก่อนคริสตกักราช) ทศนะของขงจื้อถือเป็นจุดเริ่มต้น ในระยะแรกเริ่มของกำเนิด
 ปรัชญาจีนเริ่มจากการที่ขงจื้อปฏิเสธอำนาจเด็ดขาดของสวรรค์ (Ti, The Lord) และไม่ยอม
 รับว่าภูตผีวิญญาณต่าง ๆ มีอำนาจในการควบคุมชะตากรรมของมนุษย์โดยเด็ดขาด อัน
 เป็นแนวความคิดในยุคราชวงศ์ซาง (Shang) ซึ่งเป็นยุคก่อนราชวงศ์โจว แต่ขงจื้อเชื่อใน
 โองการแห่งสวรรค์ (Tien-ming, The Mandate of Heaven) อันเป็นความเชื่อของพวกโจวที่
 เชื่อว่า “สวรรค์และแผ่นดินมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ลึกซึ้ง ถ้ามนุษย์ทำอะไร
 ผิดพลาดบนแผ่นดิน ย่อมมีผลกระทบต่อสวรรค์ และสิ่งที่เกิดขึ้นบนสวรรค์ก็จะมี
 อิทธิพลต่อมนุษย์ด้วย” (สุวรรณา สถาอานันท์ 2533 : 25) ขงจื้อตีความ “สวรรค์” ว่ามี
 ใจจิตวิญญาณอันยิ่งใหญ่สูงสุด ผู้ปกครองสรรพสิ่งราวพระเจ้าผู้มีเจตน์จำนงเชิงบุคคล แต่
 สวรรค์ได้มีความหมายใหม่ในฐานะที่เป็นภาวะสูงสุด ผู้เพียงแต่ดำรงอยู่โดยปล่อยให้กฎ
 ศีลธรรม ตามธรรมชาติดำเนินไปโดยตัวของมันเอง” (Wing-Tsit-Chang, 1969 : 16 อ้างถึง
 ใน สุวรรณา สถาอานันท์, 2533 : 13)

ด้วยพื้นฐานแนวความคิดดังกล่าว แนวความคิดของขงจื้อจึงเป็นไปที่การปฏิบัติ
 ตนของมนุษย์ต่อบุคคลอื่น เพราะการสัมพันธ์กับบุคคลอื่นส่งผลให้มนุษย์สามารถพัฒนา
 ศักยภาพของตนเองให้สมบูรณ์ขึ้นได้ และส่งผลสะท้อนกลับมาเป็นความสมบูรณ์ของสังคม
 องค์กรรวม ขงจื้อเสนอระบบความสัมพันธ์ทั้งห้าเป็นแม่แบบสำคัญแห่งความสัมพันธ์ระหว่าง
 มนุษย์ อันได้แก่

ผู้ปกครอง กับ ผู้ใต้ปกครอง
 บิดา กับ บุตร
 สามี กับ ภรรยา
 พี่ กับ น้อง
 เพื่อน กับ เพื่อน

ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ ขงจื้อกำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายไปอย่างชัดเจนว่าควร
 ปฏิบัติต่อกันอย่างไร

ดังนั้นถึงแม้แนวความคิดของขงจื้อจะเน้นความเป็นมนุษย์นิยมเชิงปฏิบัติ
 (Practical Humanism) คือให้ความสำคัญแก่มนุษย์มาก โดยเชื่อว่า มนุษย์คือคำตอบสำหรับ
 มนุษย์เอง และมีจุดมุ่งหมายในตัวเอง มนุษย์ไม่อาจพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้ช่วยแก้
 ปัญหาของตนได้ ขงจื้อจึงเสนอแบบแผนความสัมพันธ์ทั้งห้าเพื่อการปฏิบัติตนในการดำเนิน
 ชีวิต โดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่สังคมที่ผาสุก แต่ขณะเดียวกันขงจื้อก็เชื่อในกฎของสวรรค์ซึ่งก็
 คือกฎธรรมชาติ (ผู้วิจัย) ที่เชื่อมโยงมนุษย์กับสิ่งอื่น ๆ ว่าสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดลึกซึ้ง และ
 การกระทำของมนุษย์ย่อมมีผลกระทบต่อสิ่งอื่น ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จริยศาสตร์ในหมู่
 มนุษย์จึงเป็นสิ่งจำเป็น และต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัด

3 ปรัชญาเต๋า

ปรัชญาเต๋า มีลักษณะเป็นปรัชญาธรรมชาตินิยมอย่างชัดเจน ดังที่เหลาจื้อ
 กล่าวว่า เต๋าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดสรรพสิ่งทั้งปวง หมายความว่า เต๋าปล่อยให้สรรพสิ่งทั้งปวง

สร้างตัวของมันเอง ตามธรรมชาติของมัน โดยปราศจากการปรุงแต่งแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ เต๋าจึงไม่กระทำสิ่งใด แต่เต๋าให้ชีวิตแก่สรรพสิ่งทั้งปวง ดังข้อความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิง

“เต๋า โดยปกติแล้วไม่กระทำสิ่งอันใด แต่ก็ไม่มีสิ่งอันใดที่ไม่ถูกกระทำ
นี่คือ วิธีทางของ เว่ย หู เว่ย”

(จู ไจ, 2523 : 169)

“เต๋าผลิตเอกภาพ
เอกภาพผลิตสอง
สองผลิตสาม
และสามผลิตสรรพสิ่งทั้งปวง”

(จัตรสุมาลัย กบิลสิงห์, 2529 : 137)

“มนุษย์เจริญรอยตามแผ่นดิน
แผ่นดินเจริญรอยตามสวรรค์
สวรรค์เจริญรอยตามเต๋า
และเต๋า เจริญรอยตามวิถีทางแห่งธรรมชาติ”

(จู ไจ, 2533 : 163-164)

อย่างไรก็ตาม ปรัชญาเต๋าก็มีลักษณะมนุษยนิยมในเวลาเดียวกัน เพราะ เหลาจื่อ¹ ให้ความสำคัญแก่มนุษย์ในฐานะที่เป็นจุดแกนกลางในการแก้ปัญหาสังคมมนุษย์ เหลาจื่อมีทัศนะว่า การที่มนุษย์จะเข้าใจตนเองและสังคมที่ตนอยู่ได้นั้น มนุษย์ต้องเข้าใจ กฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ หรือจักรวาลอันยิ่งใหญ่กว่า ซึ่งครอบคลุมสังคมมนุษย์อยู่ มิฉะนั้นแล้วมนุษย์จะไม่มีวันรู้จักตนเอง และการจัดระเบียบสังคม มนุษย์ย่อมจะล้มเหลวในที่สุด ดังคำกล่าวที่ว่า

¹ สุมาเจียน นักประวัติศาสตร์จีน ได้สันนิษฐานว่า เหลาจื่อ ผู้ให้กำเนิดปรัชญาเต๋า มีชีวิตอยู่เมื่อ ประมาณ 604 ปี ก่อนคริสตกักราช เกิดที่เมืองชู่ แคว้นชู่ ยุคราชวงศ์โจว ซึ่งถือเป็นยุคทองของปรัชญาจีน

“เมื่อรู้จักภาวะปกติของธรรมชาติแล้ว
 มนุษย์ก็สามารถรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวง
 เมื่อมนุษย์รู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวง มนุษย์ก็ไม่มีความเห็นแก่ตัว
 เมื่อมนุษย์ไม่มีความเห็นแก่ตัว มนุษย์ก็เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด
 เมื่อมนุษย์มีอำนาจสูงสุด มนุษย์ก็เป็นเทพเจ้า
 เมื่อมนุษย์เป็นเทพเจ้า มนุษย์ก็จะอยู่กับเต๋า
 เมื่อมนุษย์อยู่กับเต๋า มนุษย์ก็จะเป็นสิ่งนิรันดร

ดังนั้นมาตรฐานความประพฤติของมนุษย์ตามทัศนะของเต๋า จึงได้แก่ “ชีวิตอันเรียบง่าย” ดำรงชีวิตของตนตามธรรมชาติอันแท้จริงของตน ปรับตนเข้าสู่การดำรงชีวิตที่เป็นธรรมดาสามัญ อันเป็นภาวะเดิมของชีวิต วิธีการอันธรรมดานี้ คือการกระทำโดยไม่กระทำ (Wu-Wei Active Non-action) ซึ่งหมายถึงกระทำสิ่งที่ไม่ขัดแย้งกับธรรมชาติ

“ข้อห้ามและกฎเกณฑ์ยิ่งมาก ประชาชนยิ่งอดอยากยากจน อาวุธในราชสำนักยิ่งแหลมคม ประเทศยิ่งวุ่นวายสับสน วิทยาการในหมู่ช่างยิ่งสูงส่ง ผลผลิตยิ่งเลวร้าย กฎหมายและระเบียบยิ่งมาก โจรผู้ร้ายยิ่งชุกชุม ปราชญ์จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้ามิได้กระทำ ประชาชนก็ปรับปรุงตนเอง ข้าพเจ้าตั้งอยู่ในความสงบ ประชากราก็รำรอยเอง ข้าพเจ้าไร้ความทะยานอยาก ประชากราก็กลับสู่สภาวะอันเที่ยงแท้ตามธรรมชาติ” (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2529 : 163)

สรุปได้ว่า ลักษณะของปรัชญาตะวันออก เชื่อในความกลมกลืนประสานสืบเนื่องของสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายในโลก มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ และโลกธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติมีความเกี่ยวข้องผูกพันกันอยู่อย่างแน่นแฟ้น เป็น “ภาวะแห่งดุลยธรรมของสรรพสิ่งทั้งปวง”

มนุษย์กับธรรมชาติในทัศนะพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญา เป็นปรัชญาตะวันออกที่มีรากฐานทางความคิดแบบธรรมชาตินิยม หรือสัจนิยม ได้รับอิทธิพลทั้งจากปรัชญาสำนักจิตนิยม และปรัชญาสำนักสสารนิยม มีลักษณะประนีประนอมอยู่กึ่งกลาง ในขณะเดียวกัน พุทธปรัชญาก็มีทัศนะที่สอดคล้องกับปรัชญาตะวันตกยุคใหม่ เช่น นิเวศปรัชญา ดังจะสรุปแนวคิดพื้นฐานของพุทธปรัชญาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้ 4 ประการคือ

โลกทัศน์แบบองค์รวม

หลักอนัตตา

หลักมัชฌิมาปฏิปทา

หลักนิพพาน

1. โลกทัศน์แบบองค์รวม

พุทธปรัชญามีทัศนะว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น ธรรมชาติเป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย โลกทั้งโลก จักรวาลทั้งจักรวาล เป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งสิ้น และมนุษย์ซึ่งเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติด้วย ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ก็ย่อมเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยด้วย มนุษย์ทำอะไรก็ตามย่อมมีผลในระบบเหตุปัจจัยนี้ กระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบตัวเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอกก็มีผลกระทบต่อตัวมนุษย์ด้วย คือทั้งในมุขกิริยาและปฏิกิริยา (Action Reaction) ดังนั้นชีวิตและกิจกรรมการกระทำของมนุษย์จึงเป็นไปตามระบบเหตุปัจจัย ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

ดังนั้นการเบียดเบียนโลกธรรมชาติของมนุษย์จะมีผลต่อต้นไม้ แม่น้ำ ลำธาร สัตว์ ฯลฯ ในอันที่จะทำให้สิ่งเหล่านี้มิได้อยู่ในสภาพที่ดั่งงามสมบูรณ์แล้ว แต่ความเสื่อมโทรมดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่ในต้นไม้หรือแม่น้ำ ฯลฯ เท่านั้น แต่จะส่งผลกระทบมาสู่สรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วย ดังความยืนยันในพระสูตร

“ดูก่อนพรหมณ์ อีกประการหนึ่งทุกวันนี้มนุษย์กำหนดแล้วด้วยความ
กำหนดผิดธรรม ถูกความโลภไม่สม่ำเสมอครอบงำ ประกอบด้วย
มิชฉาธรรม เมื่อมนุษย์เหล่านั้นกำหนดแล้วด้วยความกำหนดผิดธรรม
ถูกความโลภไม่สม่ำเสมอครอบงำ ประกอบด้วยมิชฉาธรรม ฝนไม่ตก
ต้องตามฤดูกาล ฉะนั้นจึงเกิดทุกข์ภัย ข้าวกล้าเสีย เป็นเพลี้ย
ไม่ให้ผล เพราะเหตุนี้ มนุษย์จึงล้มตายเสียเป็นอันมาก”

(อ.จ. ต.ก. 21/142/358)

แนวความคิดที่ยอมรับความเท่าเทียมกันและให้ความสำคัญแก่ทุกสรรพชีวิต
ส่งผลให้พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีจิตใจอ่อนน้อม และไม่ประทุษร้ายต่อสรรพชีวิตในโลก
ธรรมชาติ การไม่ประทุษร้ายต่อโลกธรรมชาติตามหลักพุทธปรัชญาที่ อี เอฟ ชูมาร์คเกอร์
(E.F. Schumacher) กล่าวไว้ว่า (2537 : 75) “การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสุรุ่ยสุร่าย
การไม่เอาใจใส่ดูแล รวมไปถึงการใช้ของเอาวัดเอาเปรียบ ถือเป็นการใช้ความรุนแรง
ละเมิดธรรมชาติ”

สำนึกของการไม่ประทุษร้ายโลกธรรมชาติ หรือการไม่เบียดเบียนทำความเดือด
ร้อนต่อสิ่งอื่น ปราบกฏชัดเจนในหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ศีล” หรือ “วินัย”
นั่นเอง

พระพุทธเจ้าทรงนำความรู้ในความจริงของธรรมชาติมาจัดตั้ง วางระบบสำหรับ
มนุษย์ โดยจัดสรรทั้งวัดอุปัชฌาย์ จัดสรรสภาพแวดล้อม และจัดระบบความสัมพันธ์ในการ
อยู่ร่วมกัน เพื่อเกื้อหนุนให้มนุษย์ได้พัฒนาศักยภาพของตน จนบรรลุเป้าหมายสูงสุดของ
ชีวิตไว้ วินัยจึงเป็นสิ่งที่กำหนดให้บุคคลรับผิดชอบต่อสังคม และในฐานะที่มนุษย์มีสอง
สถานะในเวลาเดียวกัน คือสถานะหนึ่งเป็นสมาชิกของโลกธรรมชาติ และอีกสถานะหนึ่ง
เป็นสมาชิกของสังคมมนุษย์ ดังนั้นวินัยจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริงแห่งเหตุ
ปัจจัย โดยตั้งอยู่บนฐานของความรู้ในกฎธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะโลกธรรมชาติทั้งหมดต้อง
เป็นไปตามเหตุปัจจัยในกระบวนการของกฎธรรมชาติทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ถ้าวินัยไม่เกิด
จากความรู้ความเข้าใจความจริงของธรรมชาติอย่างแท้จริง และจัดวางระบบโดยไม่
สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ วินัยก็จะรักษาสังคมไว้ไม่ได้ จะก่อผลร้าย และ
สังคมก็จะไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยดี หรืออาจถึงความวิบัติ จึงอาจกล่าวได้ว่าวินัยก็คือ

ความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่นำเอาปัจจัยฝ่ายมนุษย์เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เพื่อให้เกิดผลดีแก่มนุษย์ในทางที่ดั่งามพึงปรารถนา

มนุษย์ที่พัฒนาศักยภาพของตนได้ดีแล้ว เมื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ย่อมเป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพ จะช่วยให้มนุษย์ของสัตว์สิ่งอื่นทั้งหลายที่เป็นสมาชิกของโลกธรรมชาติทั้งหมดเอื้อประโยชน์เกื้อกูลกันและกัน มีการเบียดเบียนกันน้อยลง เหมาะแก่การเป็นอยู่ที่ผาสุก

วินัยหรือศีลที่เป็นข้อปฏิบัติของบุคคลโดยทั่วไป ได้แก่ ศีล 5 ศีล 8 และศีลหรือวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นวินัยสงฆ์ ที่บ่งบอกถึงความพอดีของการบริโภค เช่น การจำกัดเครื่องใช้ส่วนตัวของภิกษุให้อยู่ในปริมาณเท่าที่จำเป็น (วินัย 2 / จีวรวรรค) การห้ามภิกษุทำลายต้นไม้หรือให้ภิกษุฉันทผลไม้มิเฉพาะที่ใช้เฉพาะพันธไม้ได้ หรือที่ปลี่ยนเมล็ดออกแล้ว (วินัย. 5/56/64) หรือในครั้งที่ประชาชนในเมืองเวรัญจนาเกิดความขาดแคลนจนทำให้ไม่สามารถถวายอาหารแก่ภิกษุได้ตามปกติ พระมหาโมคคัลลานะจึงขอประทานอนุญาตจากพระพุทธองค์พลิกแผ่นดิน เพื่อภิกษุจะได้ฉันจวันดิน โดยที่พระมหาโมคคัลลานะจะเนรมิตรฝ่ามือข้างหนึ่งให้เป็นดุจแผ่นดินใหญ่ เพื่อให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในแผ่นดินอยู่ แต่พระพุทธองค์ก็ทรงตอบว่า

“อย่าเลย โมคคัลลานะ การพลิกแผ่นดิน เธออย่าพอใจเลย
สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้รับผลตรงข้าม”

(วินัย. 1/6/9-10)

การไม่ประทุษร้ายต่อสรรพชีวิตคือหลักอหิงสธรรม ที่มีบรรทัดฐานความประพฤติในการไม่ทำร้ายผู้อื่น เพราะการทำร้ายผู้อื่นก็เหมือนกับการทำร้ายตนเอง เนื่องจากเราทั้งหมดคือสิ่งเดียวกัน จึงกล่าวได้ว่า หลักปฏิจสุมุบาท อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้ว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบกิริยา-ปฏิกิริยา มนุษย์กระทำต่อธรรมชาติ และธรรมชาติก็กระทำต่อมนุษย์

ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับนิเวศวิทยาแนวลึก โลกทัศน์แบบองค์รวมของพุทธปรัชญาจึงมีสาระเช่นเดียวกับหลักการพื้นฐานของนิเวศวิทยาแนวลึก ในข้อ 1 ข้อ 2 และข้อ 5 ที่กล่าวว่า ทุกชีวิตมีสิทธิ์ที่จะมีชีวิตอยู่ และเจริญงอกงาม มีความเท่าเทียมกันทางชีวภาพ และสรรพสิ่งมีจุดหมายในตัวเอง

2. หลักอนัตตา

พุทธปรัชญามองโลกว่าเป็นเอกภาพของสามัญลักษณ์ที่ทุกสิ่งในโลก รวมถึงมนุษย์รวมกันคือสรรพสิ่งเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และเลื่อนไหล โลกจึงมิใช่โครงสร้างที่ตายตัว เปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย สรรพสิ่งรวมถึงมนุษย์มีอยู่ในระดับภาวะวิถยาระดับเดียวกัน คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ พุทธปรัชญาจึงมีมุมมองเช่นเดียวกับนิเวศวิทยาเชิงลึก ที่จะต้องตั้งคำถามต่อสังคมอยู่ตลอดเวลาว่า สังคมได้เติมเต็มความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เช่น ความรัก ความปลอดภัย และการเข้าถึงธรรมชาติหรือยัง เพราะคำตอบจะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา พุทธปรัชญามองว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นปฏิสัมพันธ์สองทาง คือ ขณะที่จิตสำนึกของมนุษย์กำลังสร้างสรรคโลก โลกก็กำลังสร้างสรรคจิตสำนึกมนุษย์ ด้วย ดังนั้นเราต้องระลึกเสมอว่า ระบบจะมีปฏิกิริยาตอบโต้และโยงใยซับซ้อน และระบบจะเคลื่อนที่ไปพร้อมกันทั้งระบบ ทั้งมิติของวัตถุและจิตวิญญาณ

หลักอนัตตาที่ว่าด้วยความไม่มีวิญญาณ หรือตัวตนที่ยั่งยืน หรือเป็นอิสระ แต่เป็นเอกภาพที่ร่วมในธรรมชาติทั้งหมด หลักอนัตตาจึงถือฤตต่อความรู้สึกร่วมเป็นหนึ่งเดียวกับสรรพชีวิต โดยมีเหตุปัจจัยอื่นเป็นเงื่อนไข พร้อมกับเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสิ่งอื่น หลักอนัตตาสำคัญอย่างยิ่งต่อการมองโลกธรรมชาติ กล่าวคือ หลักอนัตตาเป็นสิ่งยืนยันความคิดธรรมชาตินิยมของพุทธปรัชญา อธิบายได้โดยหลักปัจจุสมุปบาท ซึ่งสรุปทัศนะพุทธปรัชญาว่า “มนุษย์คือธรรมชาติ”

3. หลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง

เป็นแนวทางอันเป็นรูปธรรมแห่งชีวิต คือการดำเนินชีวิตที่พอดี กล่าวคือ ไม่สุดโต่งไปในทางมากเกินไปหรือน้อยเกินไป มีลักษณะที่เป็นดุลยภาพซึ่งเกิดจากความได้สัดส่วนขององค์ประกอบทั้งหลายที่มาทำงานร่วมกันที่เรียกว่า องค์รวม สำหรับชีวิตด้านวัตถุ การยึดนโยบายทางสายกลางหมายถึงการหลีกเลี่ยงสภาพที่มีอยู่น้อยเกินไป โดยที่ความจำเป็นขั้นพื้นฐานต้องได้รับการตอบสนอง และหลีกเลี่ยงที่มีมากเกินไป ซึ่งเป็นการสะสมความร่ำรวยอันเป็นส่วนเกิน และจิตวิญญาณหมายถึงการไม่ทรมาณตนเอง แต่ก็ไม่ปล่อยตามใจตนเอง ไม่หมกมุ่นอยู่กับวัตถุหรือการไขว่คว้ามาครอบครองและเอารัด

เอาเปรียบ หากมีความหวังโยในชีวิตอื่น ๆ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นดำเนินชีวิตทางสายกลางบ้าง ตามหลักการแห่งความเป็นเอกภาพของโลกชีวะ หลักการดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันในการแลกเปลี่ยน โดยพฤติกรรมแบบร่วมมือกัน เพราะในมุมมองของพุทธปรัชญาที่เกี่ยวกับหลักแห่งความเป็นธรรม การบริโภคที่ไม่สมดุล ถือเป็น การผิดศีลข้อ 1 และข้อ 2 คือการประทุษร้ายและการลักขโมย เป็นเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธที่เน้นการกินอยู่อย่างเรียบง่าย ยึดหลักการพึ่งตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็เมตตา กรุณาต่อสิ่งอื่น เช่นเดียวกับหลักการรับผิดชอบต่อคนรุ่นอนาคตตามหลัก “ความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นปัจจุบันกับอนาคต” ของนิเวศวิทยาแนวเล็ก

พุทธปรัชญามองวิถีทางของสรรพสิ่งในลักษณะที่เป็นวัฏจักร จึงไม่มีหลักประกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะดำเนินไปด้วยดีหรือร้ายตลอดไป สรรพสิ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่สูงส่งย่อมลดต่ำได้ ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่อยู่ต่ำก็อาจสูงขึ้นได้เสมอ ซึ่งต่างจากคติของศาสนาเทวนิยมที่ถือว่า นรก สวรรค์ เป็นภาวะสุดท้ายในวิวัฒนาการของมนุษย์ แต่มุมมองของพุทธปรัชญามองโลกเป็นกระบวนการที่เป็นวัฏจักร ทำให้ชาวพุทธไม่อาจมองโลกในแง่ดีเกินไป แม้สถานการณ์จะบ่งบอกว่าดีมาก และไม่มองโลกในแง่ร้ายเกินไป เมื่อเหตุการณ์ดำเนินไปในทางร้าย แต่ต้องมองอย่างเป็นกลาง ๆ ซึ่งการดำรงอยู่ในทางสายกลางมิใช่ไปอยู่กึ่งกลางระหว่างสองฝ่าย แต่ต้องมีหลักการที่แน่นอนชัดเจน

หลักการพื้นฐานของทางสายกลาง มี 3 ประการ คือ

1. **สัมมาทิฐิ** คือความเห็นชอบหรือปัญญาเห็นชอบ ถ้าเรารู้ เข้าใจจุดมุ่งหมายของการกระทำ ความรู้นั้นก็จะเป็นตัวปรับพฤติกรรมให้พอดี ทางสายกลางจึงเป็นทางที่พอดี ที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ถูกต้อง ที่จะทำชีวิตให้ดีขึ้น ไร้โทษ ไร้ทุกข์

2. **ดุลยภาพขององค์รวม** สิ่งทั้งหลายย่อมเกิดผลจากองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ประสานกันลงตัวพอดี หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปก็จะเสียดุลยภาพ ยกตัวอย่างเช่น หลักธรรมเรื่องพรหมวิหาร 4 พรหมวิหาร 4 แปลว่าธรรมประจำใจของพรหม¹ 4 ประการ

¹ คติของศาสนาฮินดูเชื่อว่า มีพระเจ้าสูงสุด 3 องค์ เรียกว่า ตริมุรติ เป็นผู้บันดาลให้สรรพสิ่งเกิดขึ้น และดำเนินไป ได้แก่

พระพรหม เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง

พระนารายณ์ เป็นผู้ดูแลรักษา

พระอิศวร เป็นผู้ทำลายล้างโลกเมื่อโลกเกิดความชั่วร้าย

พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้มนุษย์ทุกคนปฏิบัติตามหลักพรหมวิหาร 4 เพราะมนุษย์ทุกคนเป็นพรหม เป็นผู้มีส่วนในการสร้างสรรค์โลก และดูแลรักษาโลกนี้ไว้ให้สงบสุข หลักธรรมพรหมวิหาร 4 ได้แก่

1. เมตตา คือความรัก ความปรารถนาดี อยากให้ผู้อื่นเป็นสุข
2. กรุณา คือความสงสารอยากให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์
3. มุทิตา คือร่วมยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข หรือประสบความสำเร็จ
4. อุเบกขา คือการวางใจเป็นกลาง

หลักธรรมข้อ 1 ถึงข้อ 3 เป็นหลักความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ ที่เมื่ออยู่ร่วมกันในสังคมก็ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน ส่วนหลักธรรมข้อที่ 4 เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ เพราะความเป็นจริงในธรรมชาตินั้นรองรับโลกมนุษย์อีกทีหนึ่ง ถ้ามนุษย์ปฏิบัติผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ โลกมนุษย์ก็จะเดือดร้อนเสียหาย ความเป็นจริงของกฎธรรมชาติคือสิ่งที่สิ่งทั้งหลายมีความเป็นไปตามเหตุผล เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ตามหลักธรรมข้อ 1 ถึงข้อ 3 จะต้องไม่ไปกระทบก่อผลเสียต่อกฎธรรมชาติหรือความเป็นจริงแห่งตัวธรรม เมื่อกระทำการสิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับหลักการ เราจะต้องถือหลักการแล้วหยุดข้อ 1 ถึง 3 ได้ เรียกว่าใช้อุเบกขา วางใจเป็นกลาง ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงเพื่อให้กฎธรรมชาติหรือหลักการแห่งความเป็นจริงทำงานของมัน มิฉะนั้นมนุษย์จะได้รับความเดือดร้อนเสียหาย

ฉะนั้น เราจึงต้องปฏิบัติหลักธรรมพรหมวิหาร 4 ครบทุกข้อ โดยมีสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบเป็นตัวกำกับ สังคมจึงจะมีคุณภาพ เพราะสังคมที่ยึดถือแต่สามข้อแรกคือมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมาก ละทิ้งอุเบกขา คนจะไม่รู้จักพึ่งตนเอง คอยหวังความช่วยเหลือจากคนอื่น เกิดระบบอุปถัมภ์ จนกระทั่งมองข้ามหลักการ กฎเกณฑ์ และกติกาของสังคม และเสียความเป็นธรรมในสังคม ส่วนสังคมที่มีแต่อุเบกขา ไม่เอาใจใส่ช่วยเหลือกัน ตัวใครตัวมัน เกิดความเห็นแก่ตัว คนในสังคมก็จะมีแต่ความเครียด เป็นทุกข์ เป็นโรคจิตประสาท สังคมก็เกิดปัญหาเช่นกัน

ดังนั้นคุณภาพระหว่างองค์กรประกอบต่าง ๆ ที่เป็นองค์ร่วมในองค์กรนั้น จะต้องได้สัดส่วนสัมพันธ์กันพอดี

3. ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยแก่กัน พุทธปรัชญาอธิบายว่า สรรพสิ่งมีลักษณะเฉพาะตัว มีหลายแง่ หลายมุม ดีหรือร้าย ให้คุณหรือให้โทษ หรือเป็นกลาง ๆ ก็ได้ ขึ้นอยู่เหตุปัจจัยที่ไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ เช่น ไฮโดรเจน 2 อะตอมบวก ออกซิเจน 1 อะตอม กลายเป็น H_2O คือน้ำ ซึ่งมีคุณสมบัติในทางบวก แต่หากน้ำ คาร์บอน 1 อะตอม บวกออกซิเจน 1 อะตอม กลายเป็น CO คือคาร์บอนมอนอไซด์ ซึ่งเป็นก๊าซพิษ

พิจารณาสังคมมนุษย์ ตัวมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้โลกมนุษย์มีความเสื่อมหรือความเจริญ ถ้าสมัยใดมนุษย์มีความเข้มแข็งเอาใจใส่ ใช้สติปัญญา มีความเพียรพยายามในการทำงาน ตั้งใจเรียนรู้และสร้างสรรคโลกมนุษย์มีแต่ความเจริญ แต่สมัยใดมนุษย์เกียจคร้าน ไร้ความเพียร หลงมัวเมาอยู่กับการเสพบริโภควัตถุ ไม่คำนึงถึงจุดหมายที่ดียาม โลกมนุษย์ก็เสื่อมทราม การกระทำของมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก คือกรรมที่จะทำให้เกิดความเสื่อมและความเจริญ ปัจจัยในส่วนของมนุษย์มีความหมายไม่เฉพาะการกระทำของตนเอง หรือในส่วนตัวที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ด้วยกันเองเท่านั้น แต่มนุษย์ยังจัดการสิ่งอื่น ๆ ทั่วไปด้วยเช่น ธรรมชาติแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงเพราะการกระทำของมนุษย์ แต่พุทธปรัชญาเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถที่เจริญได้โดยไม่เสื่อม โดยอาศัยหลักกรรมความไม่ประมาท เป็นตัวกำกับพฤติกรรมมนุษย์ มนุษย์จึงต้องสัมพันธ์กับเหตุปัจจัยอื่นในธรรมชาติ โดยมีหลักกรรมความไม่ประมาทกำกับ เพื่อให้โลกมนุษย์ดำเนินไปในทางเจริญและส่งผลต่อโลกชีวะในทางบวกด้วย

4. หลักนิพพาน

พุทธปรัชญามีลักษณะเป็นมนุษยนิยม เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้” ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ทนฺโต เสฎฺฐิโน มนุสฺเสสฺสุ (ขุ.ธ. 25/57. ขุ.จ. 30/74) แปลว่า ในหมู่มนุษย์นั้น ผู้ที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด ข้อนี้ถือว่าเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดระบบจริยธรรมในพุทธศาสนา หลักการนี้ถือว่าความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่พัฒนาแล้วมนุษย์ไม่ประเสริฐ และเมื่อมนุษย์ฝึกฝนพัฒนาจนเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง เข้าใจตัวเองหรือธรรมชาติของมนุษย์ รวมถึงเข้าใจภาพรวมของโลก การเข้าใจมนุษย์ก็คือการเข้าใจถึงธรรมชาติ ความมีอยู่ของตัวเองในฐานะที่เป็นผลรวมของความสัมพันธ์ทางเหตุปัจจัยอันเป็นเครือข่ายที่อิง

อาศัยกันของทุกส่วนในโลก รวมถึงผลและอิทธิพลของกรรมหรือการกระทำของตน นั่นคือ การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ทำให้มนุษย์เข้าถึงอิสระภาพและความสุขได้จริง ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกภาวะนี้ว่า นิพพาน และนิเวศวิทยาเรียกว่า “การประจักษ์แจ้งในตน หรือภาวะยิ่งใหญ่จุดดั่งมหาสมุทร (Oceanic)”

ดังนั้นนิพพานหรือจุดหมายสูงสุดของมนุษย์ เป็นคำตอบของปรัชญาที่ว่ามนุษย์จะดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างไร และคำตอบก็คือสัมพันธ์กับโลกอย่างถูกต้องด้วยปัญญาหรือโลกทัศน์ที่อยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติหรือธรรม การค้นพบธรรมชาติหรือธรรมในพุทธปรัชญามีใช่เป็นเพียงการค้นพบกฎและระบบระเบียบของโลกเท่านั้น แต่ยังเป็นการค้นพบหนทางแห่งความหลุดพ้นด้วย หลักนิพพานจึงเป็นการยืนยันหลักมนุษยนิยมของพุทธปรัชญาที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ว่ามนุษย์มีพลังความคิดในการพัฒนาที่ไม่หยุดนิ่ง (dynamic) เป็นอัตราสัมพันธ์ที่ว่ายิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด มนุษย์ก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนกับธรรมชาติให้อยู่ในภาวะดุลยภาพที่เกื้อกูลอยู่เสมอ เช่นเดียวกับทัศนะนิเวศวิทยาแนวลึก ที่ต้องตั้งคำถามอยู่ตลอดเวลา ถึงความสัมพันธ์เชิงปฏิหารของมนุษย์ต่อธรรมชาติ และคำตอบนั้นจะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

เมื่อมองในแง่เป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ คือการเข้าถึงอิสระภาพและความสุขทั้งในระดับสมมติสังขะและปรมาตตสังขะ พุทธปรัชญาอธิบายความหมายของคำว่าอิสระภาพว่า “คือการมีความสามารถอยู่ที่มีสุขด้วยตนเอง โดยขึ้นกับธรรมชาติแวดล้อมน้อยลงตามลำดับ” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต, 2539 : 158) ส่วนความสุขในระดับสมมติสังขะซึ่งเป็นอามิสสุขต้องพึ่งอาศัยอามิส ซึ่งต้องอาศัยวัตถุภายนอก มนุษย์ที่อยู่กับความสุขในระดับนี้ เมื่อมนุษย์พัฒนาขึ้นไปอีกก็จะมีสุขภายในที่ประณีตขึ้นไปอีก การขึ้นต่อวัตถุจะน้อยลงไป ๆ โดยอาศัยกติกาสังคม เช่น ศิล 5 และกฎหมายต่าง ๆ ตามแนวศีล 5 เพื่อตีกรอบให้คนไม่เบียดเบียนกันเพื่อแย่งชิงอามิส ทั้งยังเป็นการพัฒนาในทางจิตมากขึ้น มนุษย์เริ่มมีความสุขภายในด้วยตนเอง กติกาสังคมนี้อาจมีความหมายเปลี่ยนไปตามระดับการพัฒนาของคนด้วย สำหรับคนที่ยังไม่พัฒนาเลยมันจะเป็นกรอบหรือข้อบังคับ แต่เมื่อฝึกฝนพัฒนาจนรู้จักใช้ปัญญามองเหตุผล กฎเกณฑ์เหล่านี้จะเป็นเพียงเครื่องหมายให้เราทราบว่า เราอยู่ในสังคมนี้อะไร จะอยู่ร่วมกันอย่างไร ชีวิตชุมชนจึงจะดำเนินไปด้วยดี ไม่มีปัญหา มีสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิต ผู้ที่ผ่านการฝึกฝนพัฒนาตนจนถึงระดับที่เรียกว่า

อธิจิต หรือสมาธิ จะรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงและสัมพันธ์กับโลกได้อย่างถูกต้อง มีคุณธรรม พรหมวิหาร 4 คือ “เมตตา” “กรุณา” “มุทิตา” “อุเบกขา” ที่มีรากฐานอยู่บน “ฉันทะ” จึงเป็นการยืนยันท่าทีของมนุษย์ต่อธรรมชาติว่า ท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ คือการที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนสามารถประสานกลมกลืนไปกับธรรมชาติ เป็นปัจจัยร่วมที่ส่งผลในทางบวกต่อความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในธรรมชาติ การที่ทัศนะและท่าทีที่ถูกต้องดังกล่าวส่งผลสะท้อนกลับมาสู่โลกมนุษย์ในแง่ที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงอิสรภาพ และความสุขที่แท้จริงอันได้แก่ “นิพพาน” สังคมมนุษย์ก็สามารถพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ส่วนโลกธรรมชาติก็ผาสุก อุดมสมบูรณ์

ทัศนะดังกล่าวของพุทธปรัชญา กำหนดท่าทีมนุษย์ต่อธรรมชาติดังต่อไปนี้

ท่าทีมนุษย์ต่อธรรมชาติ

1. พุทธปรัชญามองธรรมชาติเป็นที่สงบ สอนให้มองเห็นความจริงของธรรมชาติ และให้สามารถมีความสุขกับธรรมชาติ เมื่อมนุษย์มีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ มนุษย์ก็รักธรรมชาติ อนุรักษ์ธรรมชาติโดยไม่จำเป็นต้องขังขัง ไม้มน้าวหรือบีบบังคับ ทั้งนี้เพราะในทัศนะพุทธปรัชญา สิ่งทั้งหลายอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทั้งมนุษย์และสิ่งแวดล้อมก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์ เมื่อจะทำอะไรให้ได้ผลดีก็ต้องทำให้ถูกต้องตามระบบความสัมพันธ์ ถ้าจะอนุรักษ์ธรรมชาติก็ต้องตระหนักรู้ถึงความจริงของธรรมชาติ พฤติกรรมมนุษย์เป็นด้านที่แสดงออกในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมจะเป็นอย่างไร เช่น จะดีหรือร้าย ทำลายหรือเกื้อกูลย่อมเป็นไปตามเจตน์เจานงของสภาพจิตใจ และสัมมาทิฐิ คือมีปัญญาที่รู้ เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพที่เป็นจริง พฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ดี โดยสอดคล้องกลมกลืน ก็ส่งเสริมให้มนุษย์มีสภาพจิตที่ดีงามทั้งในเชิงคุณธรรมและความสุข และความเจริญงอกงามทางปัญญานี้เรียกว่า ธรรมชาติที่รื่นรมย์ เกื้อหนุนความเจริญงอกงามทางปัญญา ทำให้มนุษย์พัฒนาศักยภาพของตนสู่พุทธภาวะได้ ในทำนองเดียวกัน มนุษย์ที่พัฒนาศักยภาพได้ดีแล้วก็เกื้อกูล ก่อประโยชน์แก่โลกธรรมชาติเช่นเดียวกัน

2. พุทธปรัชญามองสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติว่าเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกัน ดังคำกล่าวที่ว่า

“สัตว์เพ สัตตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นเพื่อนทุกข์
แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น”

ด้วยเหตุนี้ สัตว์ทั้งหลายจึงต้องมีเมตตา มีไมตรีต่อกัน สรรพสิ่งในธรรมชาติเป็นเพื่อนร่วม
สุขร่วมทุกข์กัน ร่วมกฎธรรมชาติ คือกฎไตรลักษณ์เหมือนกัน หลักการดังกล่าวแสดงให้เห็น
เห็นลักษณะนิเวศปรัชญาของพุทธได้ชัดเจน สัตว์ทั้งหลายเมื่อก่อก้าวโดยรวมแล้ว เป็นพี่น้อง
กันทั้งสิ้น แม้จักรวาลก็เช่นกัน แท้จริงก็เป็นครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่งนั่นเอง ทุกสิ่งมี
ความเกี่ยวข้องเป็นญาติกันทางธรรมชาติและทางจิตวิญญาณ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้
เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้
ท่องเที่ยวไปมาอยู่ในที่สุด เบื้องปลายย่อมไม่ปรากฏ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดา...บิดา...พี่น้อง...บุตร...ธิดา โดยกาลนานนี้
มิใช่หาได้ง่ายเลย” (ทีฆ. 3/2/128)

จากทัศนะดังกล่าว มนุษย์จึงไม่สามารถประทุษร้ายธรรมชาติได้เลย ไม่ว่าจะด้วย
เหตุผลใดก็ตาม เพราะการประทุษร้ายผู้อื่นคือการประทุษร้ายตนนั่นเอง ดังปรากฏในศิลป
จริยศาสตร์ขั้นพื้นฐานของชาวพุทธว่า

“บุคคลใดฆ่าสัตว์ พุดเท็จ ลักทรัพย์
ประพฤติกองกนการรยาของผู้อื่น
ดื่มสุราเมรัยเป็นนิตย
ผู้นั้นนับว่า ชุดรากถอนโคนตนเองในโลกนี้ทีเดียว”

(ฉัตตสมุททลย กบิลสิงห์ และคณะ, 2534 : 39 quoting to Sathienpong
Wannapok, 2523 The Buddha's Words in the Dhammapada. p.348)

3. พุทธปรัชญามองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่า

ธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาตนของมนุษย์ ธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่
มีคุณค่า เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เช่น ธรรมชาติที่รื่นรมย์ สว่างวิเวก ช่วย

โน้มน้าวจิตใจให้สงบ เป็นสมาธิ ภาพของสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติเกือบหนุ่ให้ มนุษย์เกิดปัญญา มองเห็นความจริงของโลกและชีวิต ดังที่พระมหากัสสปเถระ กล่าวชื่นชม ธรรมชาติว่า

“กลับจากบิณฑบาตรแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่
ปราศจากความยึดมั่น ภาระกิจได้ทำแล้ว ปราศจากอาสวะ
ภูมิภาคอันประกอบด้วยระเบียบแห่งต้นกุ่มทั้งหลายนำ
รื่นรมย์ใจ ก็กักองด้วยเสียงข้างร้อง นำรื่นรมย์ ล้วยแล้ว
ด้วยภูเขา ย่อมทำให้เรายินดี ภูเขามีสีเขียวดูจเมฆงดงาม
มีธารน้ำเย็นใสสะอาด ดารดาษาไปด้วยหญ้าที่มีสีเหมือน
แมลงทับทิมทอง...(ทีม. 97-98)

...พฤษชาติทั้งหลายบนยอดเขาที่ถูกน้ำฝนใหม่ตกรดแล้ว
ย่อมงอกงาม จิตอันควรภาวนาย่อมเกิดขึ้นแก่เรา
เบญจขันธ์เรากำหนดรู้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ตั้งอยู่ประดุจ
ต้นไม้รากขาดแล้ว ชาติสงสารสิ้นแล้ว บัดนี้ ภาพใหม่มีดี”

(จักรสมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ, 2534 : 9 quoting to G.P. Malalasekera, 1965

Encyclopedia of Buddhism p.525)

เนื่องจากมนุษย์มีฐานะ 2 อย่างคือ ฐานะที่เป็นชีวิตที่มีสภาวะอยู่ในธรรมชาติ และฐานะที่เป็นบุคคลที่เป็นส่วนร่วมอยู่ในสังคม และมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนได้ มนุษย์ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องพัฒนาตนอย่างเป็นระบบทั้ง 3 ด้านแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ คือ

1. พฤติกรรม
2. จิตใจ
3. ปัญญา

การพัฒนาดังกล่าว มีศีลและวินัยเป็นเครื่องชี้นำ อันจะส่งผลต่อตัวมนุษย์ และ โลกธรรมชาติ กล่าวคือ ในระดับโลกียะมนุษย์มีความสุขตามอัตภาพ ในระดับโลกุตระ สามารถพัฒนาสู่พุทธภาวะได้